

ภาค ๒

เริ่มแต่ออกผนวชนแล้ว
เที่ยวเสาะแสวงหาความรู้ ทรมาณพระองค์ จนได้ตรัสรู้.

๔๕

ภาค ๒

ในเรื่อง :- เสด็จสำนักอาหารคาบส -- เสด็จสำนักอุทก-
คาบส -- เสด็จอรุณเวลาเสนาภิศม -- ทรงประพาศอิศกภิรมณานโยค
-- อุปมาปรากฏ -- ทุกรกิริยา -- ทรงแม่พระทัยว่า ไม่อาจ
ตรัสรู้เพราะการทำทุกรกิริยา -- กลับพระทัยจนอาหารหายาบ --
ปัญจวิคัลป์หลัก -- ทรงทวิกริยาเพื่อตรัสรู้ ก่อนตรัสรู้ -- ทรง
เที่ยวแสวงเพื่อตรัสรู้ ก่อนตรัสรู้ -- ทรงคอยควมคุมวิคก ก่อนตรัสรู้
-- ทรงกำหนดสมาธินิมิต ก่อนตรัสรู้ -- ทรงคอยกันจิตจากกามคุณ
ก่อนตรัสรู้ -- ทรงกิดกันในอิทธิบาท ก่อนตรัสรู้ -- ทรง
กิดเรื่องเบญจขันธ์ ก่อนตรัสรู้ -- ทรงกิดเรื่องเวทนาโดย
ละเอียด ก่อนตรัสรู้ -- ทรงแสวงเนื่องด้วยเบญจขันธ์ ก่อนตรัสรู้
-- ทรงค้นลูกโซ่แห่งทุกข์ ก่อนตรัสรู้ -- ทรงค้นลูกโซ่แห่งทุกข์
ก่อนตรัสรู้ (อีกนัยหนึ่ง) -- ทรงพยายามในอิทธิบาททัศนะ
ก่อนตรัสรู้ -- ทรงทำลายความขลาด ก่อนตรัสรู้ -- ธรรมที่ทรง
อบรมมาก ก่อนตรัสรู้ -- วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากที่สุด ก่อนตรัสรู้
-- ทรงพยายามในเนกขัมมจิต และอนุปปิพวิหารสมาบัติ ก่อนตรัสรู้
-- ทรงอธิษฐานความเพียร ก่อนตรัสรู้ -- ความผั่นครั้งสำคัญ
ก่อนตรัสรู้ -- อาการแห่งการตรัสรู้ -- สิ่งที่ตรัสรู้ -- การตรัสรู้
คือการที่บรอยแห่งพระพุทธเจ้าในอดีต -- การตรัสรู้ คือการทรงรู้
แจ้งผัสสสายทนะโดยอาการทำ -- เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการตรัสรู้
-- แผ่นดินไหวเนื่องด้วยการตรัสรู้ -- รู้สึทพระองค์ว่าได้ตรัสรู้แล้ว
-- วิหารธรรมที่ทรงอยู่ เมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ.

พุทธประวัติจากพระโอษฐ์

ภาค ๒

เริ่มแต่ออกผนวชแล้ว

เที่ยวแสวงหาความรู้ ทรมานพระองค์ จนได้ตรัสรู้.

เสด็จดำเนินหาอาหารคาว

เรานั้น ครั้นบวชอย่างนี้แล้ว แสวงหาอยู่ว่าจะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่
สิ่งที่ประเสริฐฝ่ายสันตนิคที่ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า; ได้เข้าไปหาอาหารดาบสผู้
กาลามโคตรถึงที่สำนักแล้วกล่าวว่า “ท่านกาลามะ ! เรอยากประพาศพิพรมจรรย์
ในธรรมวินัยนี้ด้วย”. ราชกุมาร ! ครั้นเรากล่าวดังนี้แล้ว อาหารดาบสผู้กาลามโคตร
ได้ตอบว่า “อยู่เถิดท่านผู้มีอายุ ! ธรรมนี้เป็นเช่นนั้น ; ถ้าบุรุษเข้าใจความแล้ว ไม่นานเลย
คงทำให้แจ้ง บรรลุได้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ทว่าถึงลัทธิของอาจารย์ตน.”

๑. ทวีตแก่ โพธิราชกุมาร, บาลี โพธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๔๓/๔๘๘, และใน
สการวสูตร พราหมณวรรค ม.ม. ๑๓/๖๘๐/๒๓๘, ปาสราสีสูตร โยมัมมวรรค ม.ม. มี
ย่อมาก, มหาสังกาสสูตร มหามกวรรค ม.ม.

ราชกุมาร ! เราเล่าเรียนธรรมนั้นได้จับไว้นานแล้ว. ราชกุมาร ! เรานั้นกล่าวได้ทั้ง ญาณวาท และ เถรวาท ด้วยอาการมาตรว่าท่องด้วยปาก และ ด้วยเวลาชั่วที่เจรจาตลอดกาลเท่านั้น. อนึ่ง เราและศิษย์อื่น ๆ ปฏิญาณได้ว่าเรารู้เราเห็น ดังนี้. ราชกุมาร ! ความรู้สึกเกิดขึ้นแก่เราว่า “อาพาธผู้กาลามโคตรประกาศให้ผู้อื่นทราบ ว่า เราทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วแลอยู่” ด้วยคุณสักว่าศรัทธาอย่างเดียวกันก็ได้, ที่แท้อาพาธผู้กาลามโคตรคงรู้อยู่ เห็นอยู่ซึ่งธรรมนี้เป็นแน่”. ราชกุมาร ! ครั้นนั้นเราเข้าไปหาอาพาธผู้กาลามโคตร ถึงที่อยู่ แล้วกล่าวว่า “ท่านกาลามะ ! ท่านทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วและประกาศได้เพียงเท่าไรหนอ ?” ครั้นเรากล่าวอย่างนี้ อาพาธผู้กาลามโคตร ได้ประกาศให้รู้ถึง อากิญจัญญายคณะ แล้ว.

ราชกุมาร ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “ศรัทธา, วิริยะ, สติ, สมานะ, ปัญญา” จักมีแต่ของอาพาธผู้กาลามโคตรผู้เดียวก็หาไม่. ศรัทธา, วิริยะ, สติ, สมานะ, ปัญญา ของเราก็มียู่; อย่างไรก็ตาม เราจักตั้งความเพียรทำให้แจ้งธรรมที่ท่านกาลามะประกาศแล้วว่า เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วแลอยู่” ดังนี้ ให้จงได้”. ราชกุมาร ! เราได้บรรลุ ทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองจับไว้นานแล้ว. ราชกุมาร ! ครั้นนั้นเราเข้าไปหาอาพาธผู้กาลามโคตร ถึงที่อยู่ แล้วกล่าวว่า “มีท่านหรือที่ท่านบรรลุถึง ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศแก่ผู้อื่นอยู่ ?” “ท่านเองผู้มีอายุ ! ที่เราบรรลุถึง ทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วประกาศแก่ผู้อื่นอยู่.” “ท่านกาลามะ ! แม้เราก็นับว่าทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองถึงเพียงนั้นเหมือนกัน”.

ราชกุมาร ! อาพาธผู้กาลามโคตรได้กล่าวกะเราว่า “ลาภของเราแล้ว ท่านผู้มีอายุ ! เราได้ก็แล้ว, ท่านผู้มีอายุ ! มิเสียดนงค์ได้พบเพื่อนร่วมพรหมจรรย์ เช่น

กับท่านผู้ทำให้แจ้งธรรมที่เราได้ด้วยปัญญานั่นเอง, แม้เราทำให้แจ้งธรรมที่ท่านทำให้แจ้งด้วยปัญญานั่นเองนั้นอย่างเดียวกัน. เราผู้ธรรมใด ท่านผู้ธรรมนั้น, ท่านผู้ธรรมใด เราผู้ธรรมนั้น, เราเป็นเช่นใด ท่านเป็นเช่นนั้น, ท่านเป็นเช่นใด เราเป็นเช่นนั้น; มาเถิดท่านผู้มีอายุ! เราสองคนด้วยกัน จักช่วยกันปกครองคณะนี้ต่อไป.”

ราชกุมาร ! อาพาธกาลามโคตรผู้เป็นอาจารย์ของเรา ได้ตั้งเราผู้เป็นศิษย์ให้เสมอด้วยตนแล้ว, ได้บูชาเราด้วยการบูชาอย่างยิ่ง. ราชกุมาร ! (เมื่อเราได้เสมอด้วยอาจารย์ ได้การบูชาที่ยิ่งดั่งนั้น) ได้เกิดความรู้สึกกันว่า “ก็ธรรมนั้นจะได้เป็นไปพร้อมเพื่อเบื้อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อวางบิ เพื่อสงบ เพื่อรู้อย่าง เพื่อบรรลุเพื่อนิพพาน ก็หาไม่, แต่เป็นไปพร้อม เพียงเพื่อการบังเกิดใน อากิญจัญญายตนภพ^๑ เท่านั้นเอง”. ราชกุมาร ! ๓๓๐๐ (เมื่อเห็นโทษในสมามัตถังเจ็ด) จึงไม่พอใจ เบื่อจากธรรมนั้น หลีกไปเสีย.

เสด็จผ่านกุกกคาบส^๒

ราชกุมาร ! เรานั้นแสวงหาอยู่ว่าจะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งที่ประเสริฐฝ่ายสันตนิคิต^๓ที่ไม่มีอะไรยิ่งกว่า; ได้เข้าไปหาอุทกคาบสผู้รามบุตร ถึงที่สำนักแล้วกล่าวว่า “ท่านรามะ ! เราอยากประพุดติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้ด้วย.” ราชกุมาร ! ครั้นเรากล่าวดังนี้ ท่านอุทกผู้รามบุตรได้กล่าวตอบว่า “อยู่เถิดท่านผู้มีอายุ ! ธรรมนี้เป็นเช่นนั้น ๆ; ถ้าบุรุษเข้าใจความแล้ว ไม่นานเลย คงทำให้แจ้ง บรรลุได้ด้วยปัญญานั่นเอง ทว่าถึงลัทธิของอาจารย์ตน”.

๑. อรูปฌานชั้นที่ ๓; สมามัตถังเจ็ดในที่นี้ คืออรูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๓.

๒. ที่มาเหมือนกับอาพาธคาบส. บาลี โพธิราชกุมารสูตร ม.ม. ๑๓/๔๔๖/๔๕๐.

ราชกุมาร ! เราเล่าเรียนธรรมนั้นได้ฉับไวไม่นานเลย. ราชกุมาร ! เรากล่าวได้ทั้ง ญาณวาท และ เถรวาท ด้วยอาการมาตว่าท่องด้วยปาก ด้วยเวลาชั่วที่เจรจาตลอดกาลเท่านั้น. อนึ่ง เราและศิษย์อื่นปฎิญาได้ว่าเรารู้เราเห็นดังนี้. ราชกุมาร ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “อุทกผู้รามบุตรได้ประกาศว่า เราทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญานันต์เองแล้วแลอยู่” ด้วยคุณสัททศรัทธาอย่างเดียวกันหามิได้, ที่แท้อุทกผู้รามบุตรคงรู้ยู่เห็นอยู่ ซึ่งธรรมนี้เป็นแน่”. ราชกุมาร ! ครั้นนั้นเราเข้าไปหาอุทกผู้รามบุตรถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า “ท่านรามะ ! ท่านทำธรรมนี้ให้แจ้งด้วยปัญญานันต์เอง แล้วและประกาศได้เพียงเท่าไรหนอ ?” ครั้นเรากล่าวอย่างนี้ อุทกผู้รามบุตรได้ประกาศให้รู้ถึง เนวสัญญานาสัญญายคณะ แล้ว.

ราชกุมาร ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “ศรัทธา, วิริยะ, สติ, สมาธิ, ปัญญา จักมีแต่ของอุทกผู้รามบุตรผู้เดียวก็หาไม่. ศรัทธา, วิริยะ, สติ, สมาธิ, ปัญญา ของเราก็มียู่; อย่างไรก็ตาม เราจักตั้งความเพียรทำให้แจ้งธรรมที่ท่านรามะประกาศแล้วว่า เราทำให้แจ้งด้วยปัญญานันต์เองแล้วแลอยู่” ดังนี้ให้จงได้”. ราชกุมาร ! เราได้บรรลุทำให้แจ้งซึ่งธรรมนั้น ด้วยปัญญานันต์เอง ฉับไวไม่นานเลย. ราชกุมาร ! ครั้นนั้น เราเข้าไปหาอุทกผู้รามบุตรถึงที่อยู่แล้วกล่าวว่า “มีท่านหรือ ที่ท่านบรรลุถึง ทำให้แจ้งด้วยปัญญานันต์แล้ว ประกาศแก่ผู้อื่นอยู่ ?” “ท่านเองผู้มีอายุ ! ที่เราบรรลุถึงทำให้แจ้งแล้วประกาศแก่ผู้อื่น”. “ท่านรามะ ! ถึงเราก็ได้บรรลุทำให้แจ้งด้วยปัญญานันต์เองเท่านั้นเหมือนกัน”.

ราชกุมาร ! อุทกผู้รามบุตรได้กล่าวกะเราว่า “ลาภของเราแล้ว ท่านผู้มีอายุ ! เราได้คัมแล้ว, ท่านผู้มีอายุ ! มิเสียดแรงที่ได้พบเพื่อนร่วมพรหมจรรย์ เช่นกับท่านผู้ทำให้แจ้งธรรมที่รามะรู้ด้วยปัญญานันต์เอง, แม้รามะก็ทำให้แจ้งธรรมที่ท่านทำให้แจ้งด้วยปัญญานันต์เองนั้น อย่างเดียวกัน. รามะรู้ทั่วถึงธรรมใด ท่านรู้ธรรมนั้น,

ท่านรู้ธรรมใด ธรรมรู้ทั่วถึงธรรมนั้น, ธรรมะเป็นเช่นใด ท่านเป็นเช่นนั้น, ท่านเป็นเช่นใด ธรรมะเป็นเช่นนั้น; มาเถิดท่านผู้มีอายุ, ท่านจงปกครองคณะนี้ต่อไป”.

ราชกุมาร ! อุทการามบุตรเมื่อเป็นสพรหมจารีต่อเรา ก็ได้ตั้งเราไว้ในฐานะแห่งอาจารย์นั้นทีเดียว; ได้บูชาเราด้วยการบูชาอันยิ่ง. ราชกุมาร ! (เมื่อเราได้เสมอด้วยอาจารย์ ได้การบูชาที่ยิ่งดั่งนั้น) ได้เกิดความรู้สึกันว่า “ธรรมนั้นจะได้เป็นไปพร้อมเพื่อเบื้อหน้า เพื่อคลายกำหนด เพื่อว่างบ เพื่อสงบ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อรู้พร้อม เพื่อนิพพาน ก็หาไม่, แต่เป็นไปพร้อม เพียงเพื่อการบังเกิดในเวสัณญาณาสัญญาคนภ^๑ เท่านั้นเอง”. ราชกุมาร ! ตถาคต (เมื่อเห็นโทษในสมมติทั้งแปด) จึงไม่พอใจในธรรมนั้น เบื้อหน้าจากธรรมนั้น หลีกไปเสีย.

เสด็จไปอุรเวลาเสนานิคม^๒

ราชกุมาร ! เรานั้นเมื่อหลีกไปจากสำนักอุทการามบุตรแล้ว แสวงหาอยู่ว่าจะไรเป็นกุศล ค้นหาแต่สิ่งที่ประเสริฐฝ่ายสันตอันไม่มีอันยิ่งกว่า, เทียวจาริกไปตามลำดับหลายตำบลในมคธรัฐ จนบรรลุถึงตำบล อุรเวลาเสนานิคม พักแรมอยู่ ณ ตำบลนั้น. ณ ที่นั้น เราได้พบภาคพื้นรมณีสถาน มีชฎาป่าเยือกเย็น แม่น้ำไหลใสเย็นจิตสนิท มีทำนาราบเรียบเป็นอันดีน่าเพลินใจ มีบ้านสำหรับโคจรตั้งอยู่โดยรอบ. ราชกุมาร ! เราได้เห็นแล้ว เกิดความรู้สึกันว่า “ภูมิภาคนี้

๑. อรูปฌานที่ ๔; สมบัติแปด คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔.

๒. บาลี โพธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๔๘/๔๕๑, และสการวสูตร พราหมณวรรค ม.ม., ปาสราตสูตร ม.ม., มหาตัจจกสูตร ม.ม.

นารีนรมย์จริง ชฎาแป้นเยือก แม่น้ำไหลใสเย็นจิตสนิท มีท่านาราบเรียบเป็น
อันดีน่าเพลินใจ ทั้งที่โคจรก็ตั้งอยู่โดยรอบ, ที่นี้สมควรเพื่อจะตั้งความเพียรของ
กุลบุตรผู้ต้องการด้วยความเพียร” ดังนี้. ราชกุมาร ! เรานั่งพักอยู่ ณ ตำบลนั้นเอง
ด้วยคิดว่าที่นี้สมควรแล้วเพื่อการตั้งความเพียร ดังนี้.

ทรงประพาศอิศตกลิลณานุโศก (วัตรของเคียรณีย์)^๑

สารีบุตร ! เราตถาคตรู้เฉพาะซึ่ง พรหมจรรย์อันประกอบด้วยองค์ ๔
ที่ได้ประพาศแล้ว; คบัสสวัตร เราก็ได้ประพาศอย่างยิ่ง, ลูกวัตร เราก็ได้
ประพาศอย่างยิ่ง, เชกขณวัตร เราก็ได้ประพาศอย่างยิ่ง, ปวิัตถวัตร เราก็ได้
ประพาศอย่างยิ่ง.

ในวัตร ๔ อย่างนั้น นี้เป็น คบัสสวัตร (วัตรเพื่อมีตบะ) ของเรา
คือเราได้ประพาศเปลื้องกาย มีมรรยาทอันปล่อยทิ้งเสียแล้ว เป็นผู้ประพาศเช็ด
อุจจาระของตนด้วยมือ ถือเป็นผู้ไม่รับอาหารที่เขาร้องเชิญว่าท่านผู้เจริญจงมา ไม่
รับอาหารที่เขาร้องนิมนต์ว่าท่านผู้เจริญจงหยุดก่อน ไม่ยินดีในอาหารที่เขานำมา
จำเพาะ ไม่ยินดีในอาหารที่เขาทำอุทิศเจาะจง ไม่ยินดีในอาหารที่เขาร้องนิมนต์
เราไม่รับอาหารจากปากหม้อ ไม่รับอาหารจากปากภาชนะ ไม่รับอาหารคร่อม
ธรณีประตุ ไม่รับอาหารคร่อมท่อนไม้ ไม่รับอาหารคร่อมสาก ไม่รับอาหาร

๑. คริสต์เจ้าแก่พระสารีบุตร, บาลี มหาสัทธานุสสุต สัทธานุสสุต ม.ม. ๑๒/๑๕๕/๑๗๗, ที่
วนสันต ใกล้เคียงเวสาลี. วัตรเหล่านี้ในบาลีไม่แสดงไว้ชัดว่า ทรงทำก่อนหรือหลังการ
ไปสำนัก ๒ กามส หรือคราวเกี่ยวกับทุกกรกิริยาออกอาหาร.

ของชนสองคนผู้บริโภคมอยู่ ไม่รับอาหารของหญิงมีครรภ์ ไม่รับอาหารของ
 หญิงที่กำลังให้บุตรตมมนอยู่ ไม่รับอาหารของหญิงผู้ไปในระหว่างแห่งบุรุษ
 ไม่รับอาหารในอาหารที่มนุษย์ชักชวนร่วมกันทำ ไม่รับอาหารในที่ที่มีสุนัขเข้าไป
 ยืนเผื่ออยู่ ไม่รับอาหารในที่ที่เห็นแมลงวันบินไปเป็นหมู่ๆ ไม่รับปลา ไม่รับ
 เนื้อ ไม่รับสุรา ไม่รับเมรัย ไม่ตม่น้ำอันตองด้วยเกลบ เราบริเวณเดียว
 จันคำเดียวบ้าง บริเวณสองคำบ้าง บริเวณสามคำบ้าง บริเวณสี่คำบ้าง — ฯลฯ —
 บริเวณเจ็ดคำบ้าง, เราเลี้ยงร่างกายด้วยอาหารในภาษาละน้อยๆ ภาษา
 เดียวบ้าง เลี้ยงร่างกายด้วยอาหารในภาษาละน้อยๆ สองภาษาบ้าง — ฯลฯ —
 เลี้ยงร่างกายด้วยอาหารในภาษาละน้อยๆ เจ็ดภาษาบ้าง เราจันอาหารที่เก็บไว้
 วันเดียวบ้าง จันอาหารที่เก็บไว้สองวันบ้าง — ฯลฯ — จันอาหารที่เก็บไว้เจ็ดวันบ้าง,
 เราประกอบความเพียรในภัตตและโภชนะมีปริยายอย่างนี้ จนถึงกึ่งเดือนด้วยอาการ
 อย่างนี้. เรานั้น มีผักเป็นภักขาบ้าง มีสารแห่งหญ้ากับแก่นเป็นภักขาบ้าง มีลูก
 เดือดเป็นภักขาบ้าง มีเปลือกไม้เป็นภักขาบ้าง มีสาหร่ายเป็นภักขาบ้าง มีรำข้าว
 เป็นภักขาบ้าง มีข้าวตังเป็นภักขาบ้าง มีข้าวสารหักเป็นภักขาบ้าง มีหญ้าเป็น
 ภักขาบ้าง มีโคมัย (ชีว) เป็นภักขาบ้าง มีผลไม้และรากไม้ในป่าเป็นอาหารบ้าง
 บริโภคผลไม้อันเป็นไป (หล่นเอง) ยังชีวิตให้เป็นไปบ้าง. เรานั้นนุ่งห่มด้วยผ้าป่า
 บ้าง นุ่งห่มผ้าเจือกบ้าง นุ่งห่มผ้าที่เขทังไว้กับซากศพบ้าง นุ่งห่มผ้าคลุกฝุ่นบ้าง
 นุ่งห่มเปลือกไม้บ้าง นุ่งห่มหนังสัตว์บ้าง นุ่งห่มหนังสัตว์ที่เลียบบ้าง นุ่งห่ม
 แผ่นหญ้าคากรองบ้าง นุ่งห่มแผ่นปอกรองบ้าง นุ่งห่มแผ่นกระดานกรองบ้าง
 นุ่งห่มผ้ากัมพลผมนบ้าง นุ่งห่มผ้ากัมพลทำด้วยขนหางสัตว์บ้าง นุ่งห่มปีก
 นกเค้างบ้าง (ศัพทนี้แปลกที่ไม่มีคำว่ากัมพล) เราตัดผมและหนวด ประกอบตามซึ่งความ
 เพียรในการตัดผมและหนวด, เราเป็นผู้ยืนกระหย่งห้ามเสียซึ่งการนั่ง, เป็น
 ผู้เดินกระหย่ง ประกอบตามซึ่งความเพียรในการเดินกระหย่งบ้าง, เราประกอบ

การยืนการเดินบนหนาม สำเร็จการนอนบนที่นอนทำด้วยหนาม, เราประกอบตามซึ่งความเพียรในการลงสู่หน้า เวลาเย็นเป็นครั้งที่สามบ้าง, เราประกอบตามซึ่งความเพียรในการทำ(กิเลสใน)กายให้เหือดแห้ง ด้วยวิธีต่างๆเช่นนี้ ด้วยอาการอย่างนั้น. สารีบุตร ! นี่แลเป็นวัตรเพื่อความเป็นผู้มีตบะ ของเรา.

สารีบุตร ! ในวัตรสี่อย่างนั้น นี่เป็น ลุขวัตร (วัตรในการเศร้าหมอง) ของเรา คือ รุสสีเกรอะกรังแล้วทักาย สันปีเป็นอันมากเกิดเป็นสะเก็ดขึ้น. สารีบุตร ! เปรียบเหมือนตอตะโกนานปีมีสะเก็ดขึ้นแล้ว จันใดก็จันนั้น รุสสีเกรอะกรังแล้วทักาย สันปีเป็นอันมากจนเกิดเป็นสะเก็ดขึ้น. สารีบุตร ! ความคิดนี้กว่า โอหนอ เราพึงลูบรุสสีนี้ออกเสียด้วยฝ่ามือเถิด ดังนี้ ไม่มีแก่เรา, แม้ความคิดนี้กว่าก็หรือชนเหล่าอื่นพึงลูบรุสสีนี้ออกเสียด้วยฝ่ามือเถิด ดังนี้ ก็มีได้มีแก่เรา. ดูก่อนสารีบุตร ! นี่แล เป็นวัตรในความเป็นผู้เศร้าหมองของเรา.

สารีบุตร ! ในวัตรสี่อย่างนั้น นี่เป็น เชคฺจนฺนิวัตร (วัตรในความเป็นผู้รังเกียจ) ของเรา คือ ดูก่อนสารีบุตร ! เรานั้นมีสติก้าวขาไป มีสติก้าวขากลับ โดยอาการเท่าที่ความเอ็นดูอ่อนโยนของเราพึงบังเกิดขึ้น แม้ในหยาดเหงื่อว่าเราอย่าทำสัตว์น้อยๆทั้งหลายที่มีคติไม่เสมอกันให้ลำบากเลย. สารีบุตร ! นี่แลเป็นวัตรในความเป็นผู้รังเกียจของเรา.

สารีบุตร ! ในวัตรสี่อย่างนั้น นี่เป็น ปวิวิตตวัตร (วัตรในความเป็นผู้สังตั่วแล้ว) ของเรา คือ ดูก่อนสารีบุตร ! เรานั้นเข้าสู่ราวป่าแห่งใดแห่งหนึ่งแล้วแลอยู่ เมื่อเห็นคนเลี้ยงโค หรือคนเลี้ยงปศุสัตว์ หรือคนเกี่ยวหญ้า หรือคนหาไม้ หรือคนทำงานในป่ามา เรากรีบบลัดเลาะจากบ้านี้ไปป่าโน้น จากรกชภูนี้สู่รกชภูโน้น จากลุ่มนี้สู่ลุ่มโน้น จากดอนนี้สู่ดอนโน้น เพราะเหตุคิดว่า ขอคนพวกนั้นอย่าเห็นเราเลย และเราก็อำได้เห็นชนพวกนั้น. สารีบุตร ! เปรียบเหมือนเนื้ออันอยู่ในป่า เห็นมนุษย์แล้วย่อมเลาะลัดจากบ้านี้สู่ป่าโน้น จากรกชภูนี้สู่รกชภูโน้น

โน้น จากลุ่มนี้สู่ลุ่มโน้น จากดอนนี้สู่ดอนโน้น, ฉันทโคกฉันทโน้น ที่เราเมื่อเห็น
คนเลี้ยงโคหรือคนเลี้ยงปศุสัตว์ หรือคนเกี่ยวหญ้า คนหาไม้ คนทำงานในป่ามา
ก็รีบเลาะลัดจากบ้านสู่ป่าโน้น จากรกรกชัฏสู่รกรกชัฏโน้น จากลุ่มนี้สู่ลุ่มโน้น จาก
ดอนนี้สู่ดอนโน้น ด้วยหวังว่าคนพวกนั้นอย่าเห็นเราเลย และเราก็อำยได้เห็นคน
พวกนั้น. สารีบุตร ! นี่แล เป็นวัตรในความเป็นผู้สงัดตัวของเรา.

สารีบุตร ! เรานั้น โคเหล่านี้ออกจากคอกหาคนเลี้ยงมิได้, เราก็คลาน
เข้าไปในที่นั้น ถูเอาโคมัยของลูกโคน้อยๆ ที่ยังดื่มนมแม่ เป็นอาหาร. สารีบุตร !
มูลและกษีร (ปัสสาวะและอุจจาระ) ของตนเอง ยังไม่หมดเพียงใด เราก็ก้อนมูล
และกษีรนั้นเป็นอาหารตลอดกาลเพียงนั้น. ดูก่อน สารีบุตร ! นี่แลเป็นวัตรใน
มหาวิกฤตโภชนวัตร ของเรา.

สารีบุตร ! เราแลเข้าไปสู่ชัฏแห่งป่าน่าพึงกลัวแห่งใดแห่งหนึ่งแล้วแล
อยู่. เพราะชัฏแห่งป่านั้นกระทำให้ความกลัวเป็นเหตุ ผู้ที่มีสันดานยังไม่ปราศจาก
ราคะ เข้าไปสู่ชัฏป่านั้นแล้ว โลภชาติย่อมชูชันโดยมาก. สารีบุตร ! เรานั้น
ในราตรีทั้งหลายอันมีในฤดูหนาวระหว่างแปดวัน เป็นสมัยที่ตกแห่งหิมะอันเย็นเยือก
กลางคืนเราอยู่ที่กลางแจ้ง กลางวันเราอยู่ในชัฏแห่งป่า. ครั้นถึงเดือนสุดท้ายแห่ง
ฤดูร้อน กลางวันเราอยู่ที่แจ้ง กลางคืนเราอยู่ในป่า. สารีบุตร ! คำนาน่าเศร้า
นี้ อันเราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน มาแจ้งแก่เราว่า :-

“เรานั้นแห้ง (ร้อน) แล้วผู้เดียว, เปียกแล้วผู้เดียว, อยู่ในป่า
น่าพึงกลัวแต่ผู้เดียว, เป็นผู้มีกายอันเปลือยเปล่า ไม่พึงไฟ,
เป็นมุนีชวนชวายแสวงหาความบริสุทธิ์.” ดังนี้.

สารีบุตร ! เรานั้นนอนในป่าช้า ทับกระดูกแห่งซากศพทั้งหลาย
ฝูงเด็กเลี้ยงโคเข้ามาใกล้เรา ไห่ร้องใส่หูเราบ้าง ถ่ายมูลรดบ้าง ชัดฝุ่นใส่บ้าง
เอาไม้แหลมๆ ทิ่มช่องหูบ้าง. สารีบุตร ! เราไม่รู้สึกรังเกียจอันเป็นบาปต่อเด็ก

เลี้ยงโคทั้งหลายเหล่านั้นแม้ด้วยการทำความคิดนึกให้เกิดขึ้น. สารีบุตร ! นี่เป็นวัตรในการอยู่เบญหาของเรา.

สารีบุตร ! สมณพราหมณ์บางพวกมักกล่าวมักเห็นอย่างนี้ว่า “*ความบริสุทธิ์มิได้เพราะอาหาร*”, สมณพราหมณ์พวกนั้นกล่าวกันว่า พวกเราจึงเลี้ยงชีวิตให้เป็นไปด้วยผลกะเบา^๑ทั้งหลายเกิด. สมณพราหมณ์เหล่านั้นจึงเกี่ยวกินผลกะเบาบ้าง เกี่ยวกินกะเบาตำผงบ้าง ดื่มน้ำคั้นจากผลกะเบาบ้าง ย่อมบริโภคน้ำผลกะเบาอันทำให้แปลก ๆ มีอย่างต่าง ๆ บ้าง. สารีบุตร ! เราได้ใช้กะเบาผลหนึ่งเป็นอาหาร. สารีบุตร ! คำเล่าลืออาจมีแก่เธอว่า ผลกะเบาในครั้งนั้น ใหญ่มาก ช้อนเธออย่าเห็นอย่างนั้น ผลกะเบาในครั้งนั้น ก็โตเท่านี้เป็นอย่างยิ่งเหมือนในครั้งนั้นเหมือนกัน. สารีบุตร ! เมื่อเรานั้นกะเบาผลเดียวเป็นอาหาร ร่างกายได้ถึงความชุ่มพอมอย่างยิ่ง. เถาวัลย์อาศัยติดบรรพหรือเถาภาพบรรพมีสัณฐานเช่นไร อวัยวะน้อยใหญ่ของเรา ก็เป็นเหมือนเช่นนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. รอยเท้าผู้มีสัณฐานเช่นไร รอยตะโพกนั่งทับของเราก็มีสัณฐานเช่นนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. เถาวัลย์กวนาวพีมีสัณฐานเช่นใด กระดุกสันหลังของเราก็คือข้อ ๆ มีสัณฐานเช่นนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. กลอน (หรือจันทน์) แห่งศาลาที่คร่ำคร่ากะกะมีสัณฐานเช่นไร ซี่โครงของเราก็คือกะกะมีสัณฐานเช่นนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. ดวงดาวที่ปรากฏในน้ำในบ่อน้ำอันลึก ปรากฏอยู่ลึกจั่นใด ดวงดาวคือลูกตาของเรา ปรากฏอยู่ลึกในเบ้าตานั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. น้ำเต้าที่เขาดัดแต่ยังอ่อน ครั้นถูกกลมและแดดย่อมเหี่ยวยุบ มีสัณฐานเช่นไร หนังกีรีระแห่งเราก็คือเหี่ยวยุบมีสัณฐานเช่นนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. สารีบุตร ! เราตั้งใจว่าลูบท้อง ก็ลูบถูกกระดูกสันหลังด้วย, ตั้งใจว่าลูบกระดูกสันหลัง ก็ลูบถูกท้องด้วย. สารีบุตร ! หนังกีรีกับกระดูกสันหลังของเราติดกันสนิท เพราะความ

๑. กัทท์ โกล นี้ แปลว่า พุทราภักดิ์, โกลเทททิ พทเทหิ, ปปญ. ๒/๖๕.

เป็นผู้มีอาหารน้อย. สารีบุตร ! เรา เมื่อคิดว่าจักถ้อยอุจจาระปัสสาวะก็ล้มพับอยู่ตรงนั้น เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย. สารีบุตร ! เรา เมื่อจะบรรเทาซึ่งกายนั้นให้มีความสุขบ้าง จึงลูบตัวด้วยฝ่ามือ, เมื่อเราลูบตัวด้วยฝ่ามือ ขนที่มีรากแน่นแล้วได้หลุดออกจากกายร่วงไป เพราะความเป็นผู้มีอาหารน้อย.

(ต่อจากนี้ มีเรื่องการบริสุทธเพราะอาหารอย่างเดียวกันกับการบริโภคผลกะเบา ต่างกันแต่แทนผลกะเบา กลายเป็น ถั่วเขียว, งา, ข้าวสาร เท่านั้น. พระองค์ได้ทดลองเปลี่ยนทุกอย่าง. เรื่องตั้งแต่บัดนั้นมา แสดงว่าพระองค์ได้ทรงเคยประพาศวัตรของเกียรติยศที่เรียกว่าอภิกถัมภานุโยคแล้วทุกอย่าง สรุปเรียกได้ว่าส่วนสุดท้ายช่วงที่พระองค์สอนให้เว้น ในยุคหลัง. วัตรเหล่านี้สนับสนุนว่าทำที่หลังการไปสำนัก ๒ คบส. ถ้าที่หลังก็ต้องก่อนเบญจวัคคีย์ไปอยู่ด้วย ยุติเป็นอย่างไรแล้วแต่จะวินิจฉัย เพราะระยะทำความเพียรนานถึง ๖ ปี ได้เหตุผลเป็นอย่างไรโปรดเผยแพร่กันฟังด้วย).

อุปมาปรากฏแจ่มแจ้ง^๑

ราชกุมาร ! เรื่องประหลาดเกิดมีแก่เรา : อุปมาสามข้อ เป็นอัครจริยที่ไม่เคยได้ยินมาแล้ว มาแจ่มแจ้งแก่เรา.

(๑) ราชกุมาร ! อุปมาข้อหนึ่ง ว่า เหมือนไม้สดชุ่มด้วยยาง ทั้งเขาดัดลงแช่น้ำไว้, ถ้าบุรุษตั้งใจว่าเราจะนำไม้สีไฟอันบน มาสีกับไม้ชิ้นให้ไฟเกิดปรากฏดังนี้, ราชกุมาร ! ท่านจะเข้าใจว่าอย่างไร บุรุษนั้นจักถือไม้สีไฟอันบน มาสีไฟให้เกิดปรากฏขึ้นได้หรือไม่ ? “พระองค์ผู้เจริญ ! ไม่ได้เลย, เพราะเหตุว่าไม้ชิ้นเป็นไม้สดชุ่มด้วยยาง ที่ยังแช่อยู่ในน้ำ เขาตัดลอกกาลเพียงใด จักต้องเหน็ดเหนื่อยกับแค้นเปล่าเพียงนั้น”. ราชกุมาร ! ฉะนั้นก็ฉะนั้น สมณะหรือพราหมณ์พวกใด กายยังไม่

๑. บาลี โพธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๔๘/๔๘๒. และ สการวุตต พราหมณวรรค ม.ม., มหาสังกาสสูตร มหามกวรรค ม.ม.; ความตอนนี ปาสวาสสูตร ม.ม. ไม่มี.

หลักออกจากวัดฤกาม ใจก็ยังระคนด้วยกิเลสกำอันทำความพอใจ ความเยื่อใย ความเมวมก ความกระหาย ความรุ่มร้อน ในวัดฤกามทั้งหลาย, เขายังละไม่ได้ ยังรำบไม่ได้ ซึ่งกิเลสกำอันเป็นภายในเหล่านั้น, ท่านสมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ถึงจะได้ส่วยทุกขเวทนากลับแล้งแผ่ร้อน เพราะการทำความเพียรกิตติ หรือไม่ได้ส่วยกิตติ ย่อมไม่ควรเพื่อเกิดปัญญารู้เห็นอันไม่มีปัญญานอื่นยิ่งไปกว่าได้เลย. ราชกุมาร ! นี่เป็นอุปมาที่แรกที่เป็นอัสจรรยที่เราไม่เคยได้ยินมาแล้วแต่ก่อน ได้มาแจ่มแจ้งแก่เราแล้ว.

(๒) ราชกุมาร ! อุปมาข้อสอง เป็นอัสจรรยที่เราไม่เคยได้ยินมาแล้ว ได้มาแจ่มแจ้งแก่เรา. ราชกุมาร ! อุปมาว่าไม้สดชุ่มด้วยยาง วางอยู่บนบก ไกลจากน้ำ หากบุรุษตั้งใจว่า เราก็นำไม้สีไฟอันบนมาสีกับไม้ นั้นให้ไฟเกิดปรากฏดังนี้, ท่านจักเข้าใจว่าอย่างไร บุรุษนั้นจักถือเอาไม้สีไฟอันบน มาสีให้เกิดไฟปรากฏขึ้นได้หรือไม่? “พระองค์ผู้เจริญ ! ไม่ได้เลย, เพราะเหตุว่าไม้เป็นไม้สดชุ่มด้วยยาง แม้วางอยู่บนบกก็จริง เขาจะสีไปตลอดกาลเพียงใด ก็จะไม่เห็นคเห็นน้อยกับแก่นเปล้า ตลอดกาลเพียงนั้น”. ราชกุมาร ! ฉันทก็ฉันทนั้น สมณะหรือพราหมณ์พวกใด มีกายหลักออกจากวัดฤกามแล้ว แต่ใจยังระคนด้วยกิเลสกำอันทำความพอใจ ความเยื่อใย ความเมวมก ความกระหาย ความรุ่มร้อน ในวัดฤกามทั้งหลาย, เขายังละไม่ได้ ระบไม่ได้ ซึ่งกิเลสกำอันเป็นภายในเหล่านั้น, สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จะได้ส่วยทุกขเวทนากลับแล้งแผ่ร้อน เพราะการทำความเพียรกิตติ หรือไม่ได้ส่วยกิตติ ก็ไม่ควรเพื่อจะเกิดปัญญารู้เห็นอันไม่มีปัญญานอื่นยิ่งไปกว่าได้เลย. ราชกุมาร ! นี่เป็นอุปมาที่สอง ที่เป็นอัสจรรย อันเราไม่เคยได้ยินมาแล้วแต่ก่อน ได้มาแจ่มแจ้งแก่เราแล้ว.

(๓) ราชกุมาร ! อุปมาข้อสาม ที่เป็นอัสจรรยอันเราไม่เคยได้ยินมาแล้ว มาแจ่มแจ้งแก่เรา. ราชกุมาร ! อุปมาว่าไม้แห้งสนิท ทั้งวางไว้บนบก

ไกลจากน้ำ, หากบุรุษตั้งใจว่าเราก็นำไม้สีไฟอันบนมาสีกับไม้มนั้น ให้ไฟเกิดปรากฏขึ้น ดังนี้, ราชกุมาร ! ท่านจะเข้าใจอย่างไร บุรุษนั้นจักนำไม้สีไฟอันบนมาสีกับไม้มนั้นให้ไฟเกิดปรากฏขึ้นได้หรือไม่ ? “พระองค์ผู้เจริญ ! ได้โดยแท้, เพราะเหตุว่าไม้มนั้นเป็นไม้แห้งเกราะ ทั้งอยู่บนบกไกลจากน้ำค้ำย”. ราชกุมาร ! ฉันทก็ฉันทนั้น สมณะหรือพราหมณ์พวกใด มีกายละจากวัตถุกำแล้ว ทั้งใจก็ไม่ระคนอยู่ด้วยกิเลสกำอันทำความพอใจ ความเยื่อใย ความเมาหมก ความกระหาย ความรุ่มร้อน ในวัตถุกำทั้งหลาย, เขาเป็นผู้ละได้ ระวังได้ซึ่งกิเลสกำอันเป็นภายในเหล่านั้น. สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น จะได้ส่วยทุกขเวทนามอันกล้าแข็งเผ็ดร้อน เพราะทำความเพียรกดี หรือไม่ได้ส่วยกดี ย่อมควรเพื่อเกิดปัญญารู้เห็นอันไม่มีปัญญอื่นยิ่งไปกว่า ได้. ราชกุมาร ! นี่เป็นอุปมาที่สาม ที่เป็นอัครรรยอันเราไม่เคยได้ยินมาแล้วแต่ก่อน ได้มาแจ่มแจ้งกะเราแล้ว.

ทุกรกิริยา^๑

(วาระที่ ๑) ราชกุมาร ! ความคิดซนได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไรเราพึงขบพันด้วยพัน อัดเพดานด้วยลิ้น ข่มจิตด้วยจิต บีบให้แน่นจนร้อนจัดดูที. ราชกุมาร ! ครั้นเรากิดตั้งนั้นแล้ว จึงขบพันด้วยพัน อัดเพดานด้วยลิ้น ข่มจิตด้วยจิต บีบให้แน่นจนร้อนจัดแล้ว เหนือไหลออกจากรักแร้ทั้งสอง, ราชกุมาร ! เปรียบเหมือนคนที่แข็งแรงจับคนกำลังน้อยที่ศีรษะหรือที่คอ บีบให้แน่นจนร้อนจัดฉันทนั้น. ราชกุมาร ! แต่ความเพียรที่เรารบรอกแล้ว จะได้ยอหย่อนก็หาไม่ สติจะพันเพื่อนไปก็หาไม่, เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังความเพียรที่ทนได้ยากเสียดแทงเอา.

๑. บาลี ไพธราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๕๒/๔๕๕; และสการวสูตร ม.ม. ๑๓/๖๗๘/๗๔๔; มหาสัจจสูตร ม.ม. ๑๒/๔๕๐/๔๑๗. ความทอนนี้ ปาฐาติสูตรไม่มี.

(วาระที่ ๒) ราชกุมาร ! ความคิดชั่วนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไร เราพึงเพ่งฉาน เอาการไม่หายใจเป็นอารมณ์เกิด. ราชกุมาร ! ครั้นคิดดังนั้นแล้ว เราจึงกลั่นลมหายใจออกเข้าทั้งทางจมูกและทางปาก. ราชกุมาร ! ครั้นเรากลั่นลมหายใจทั้งทางจมูกและทางปาก เสียงลมออกทางช่องหูทั้งสองดังเหลือประมาณ เหมือนเสียงลมในสุบแห่งนายช่างทองที่สูบไปสูบมาฉะนั้น. ราชกุมาร ! แต่ความเพียรที่เราปรารภแล้ว จะได้อะไรก็หาไม่ สติจะพินเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่ทนได้ยากเสียดแทงเอา.

(วาระที่ ๓) ราชกุมาร ! ความคิดชั่วนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไร เราพึงเพ่งฉาน มีการไม่หายใจนั้นแหละ (ให้ยิ่งขึ้น)^๑ เป็นอารมณ์เกิด. ราชกุมาร ! ครั้นคิดดังนั้นแล้ว เราจึงกลั่นลมหายใจออกเข้า ทั้งทางจมูกทางปากและทางช่องหูทั้งสองแล้ว. ราชกุมาร ! ครั้นเรากลั่นลมหายใจออกเข้า ทั้งทางจมูกทางปากและทางช่องหูทั้งสองแล้ว ลมกล้าเหลือประมาณ แทะเขว้าขึ้นไปทางบนกระหม่อม เหมือนถูกบุรุษแข็งแรง เชือดเอาที่แสกกระหม่อมด้วยมีดโกนอันคม ฉะนั้น. ราชกุมาร ! แต่ความเพียรที่เราปรารภแล้วจะได้อะไรก็หาไม่ สติจะได้พินเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะความเพียรที่ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา.

(วาระที่ ๔) ราชกุมาร ! ความคิดชั่วนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไร เราพึงเพ่งฉาน มีการไม่หายใจนั้นแหละ (ให้ยิ่งขึ้นไปอีก) เป็นอารมณ์เกิด. ราชกุมาร ! ครั้นคิดดังนั้นแล้ว เราได้กลั่นลมหายใจออกเข้า ทั้งทางจมูกทางปากและทางช่องหูทั้งสองแล้ว. ราชกุมาร ! ครั้นเรากลั่นลมหายใจออกเข้า ทั้งทางจมูกทางปากและทางช่องหูทั้งสองแล้ว รู้สึกปวดศีรษะทั่วไปทั้งศีรษะ เหลือประมาณ

๑. แปลจากวาระที่สองด้วย เอว ศัพท์ศัพท์เดียว.

เปรียบปานอุกบุรุษแข็งแรง รัตติระชะเข้าทั้งติระชะด้วยเชือกมีเกลียวอันเข้มแข็งนั้น
 ราชกุมาร ! แต่ความเพียรที่เราปรารถแล้ว จะได้อะไรก็หาไม่ สติจะพินเพื่อน
 ไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะความเพียรที่ทนได้แสนยาก
 เสียดแทงเอา.

(วาระที่ ๕) ราชกุมาร ! ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไร
 เราพึงเพ่งฌานมีการไม่หยาบใจนั้นแหละ (ให้ยิ่งขึ้นไปอีก) เป็นอารมณ์เกิด. ราช-
 กุมาร ! ครันคิดดังนี้แล้ว เราได้กลั่นลมหายใจออกเข้า ทั้งทางจมูกและทางปาก
 และทางช่องหูทั้งสอง. ราชกุมาร ! ครันเรากลั่นลมหายใจออกเข้าทั้งทางจมูกและ
 ทางปากและทางช่องหูทั้งสองแล้ว ลมกลั่นเหลือประมาณหวนกลับลงแทงเอาพื้นท้อง
 ดุจถูกคนมาโคหรือลูกลมมือตัวขยันของเขา เจียนเนื้อพื้นท้องด้วยมีดสำหรับเจียนเนื้อ
 โคอันคมฉะนั้น. ราชกุมาร ! แต่ความเพียรของเราจะได้อะไรก็หาไม่ สติจะได้
 พินเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียร
 ที่ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา.

(วาระที่ ๖) ราชกุมาร ! ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไร
 เราพึงเพ่งฌานมีการไม่หยาบใจนั้นแหละ (ให้ยิ่งขึ้นไปอีก) เป็นอารมณ์เกิด. ราชกุมาร !
 ครันคิดดังนี้แล้ว เราได้กลั่นลมหายใจออกเข้าไว้ทั้งทางจมูกและทางปากและทาง
 ช่องหูทั้งสอง. ราชกุมาร ! ครันเรากลั่นลมหายใจออกเข้าไว้ทั้งทางจมูกทางปาก
 และทางช่องหูทั้งสอง ก็เกิดความร้อนกลั่นขึ้นทั่วกาย ดุจถูกคนแข็งแรงสองคน
 ช่วยกันจับคนกำลังน้อยที่แขนข้างละคนแล้ว ย่างรมไว้เหนือหลุมถ่านเพลิงอันระอุ
 ฉะนั้น. ราชกุมาร ! แต่ความเพียรที่เราปรารถแล้วจะได้อะไรก็หาไม่ สติจะ
 พินเพื่อนไปก็หาไม่ เป็นแต่กายกระวนกระวายไม่สงบ เพราะกำลังแห่งความเพียรที่
 ทนได้แสนยากเสียดแทงเอา.

โอ ราชกุมาร ! พวกเทวดาเห็นเราแล้วพากันกล่าวว่า พระสมณโคดม ทำกาลละเสียแล้ว, บางพวกกล่าวว่า พระสมณโคดมไม่ใช่ทำกาลละแล้ว เป็นแต่กำลัง ทำกาลละอยู่, บางพวกกล่าวว่า ไม่ใช่เช่นนั้น จะว่าพระสมณโคดมทำกาลละแล้ว หรือกำลังทำกาลละอยู่ ก็ไม่ชอบทั้งสองสถาน พระสมณโคดมเป็นพระอรหันต์ นั้น เป็นการอยู่ของท่าน, การอยู่เช่นนั้นเป็นการอยู่ของพระอรหันต์ ดังนี้.

(วาระที่ ๑) ราชกุมาร ! ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้ากระไร เราพึงปฏิบัติการอดอาหารโดยประการทั้งปวงเสีย. ราชกุมาร ! ครั้นนั้นพวกเทวดา เข้ามาหาเราแล้วกล่าวว่า “ท่านผู้นิรทุกข์ ! ท่านอย่าปฏิบัติการอดอาหารโดยประการ ทั้งปวงเลย ถ้าท่านจักปฏิบัติการอดอาหารโดยประการทั้งปวงไซ้ พวกข้าพเจ้า จักแทรกโอชาอันเป็นทิพย์ลงตามชุมชนของท่าน ท่านจักมีชีวิตอยู่ได้ด้วยโอชาทิพย์ นั้น”. ราชกุมาร ! ความคิดนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เราปฏิบัติญาณการไม่บริโภค อาหารด้วยประการทั้งปวงด้วยตนเอง ถ้าเทวดาเหล่านั้นแทรกโอชาอันเป็นทิพย์ลงตาม ชุมชนแห่งเราแล้ว ถ้าเราจะมีชีวิตอยู่ด้วยโอชานั้น ข้อนั้นจักเป็นมุสาแก่เราไป ดังนี้. ราชกุมาร ! เราบอกห้ามกะเทวดาเหล่านั้นว่าอย่าเลย.

ราชกุมาร ! ความคิดอันนี้ได้เกิดมีแก่เราว่า ถ้ากระไรเราบริโภค อาหารผ่อนให้น้อยลง วันละฟ่ายมือบ้าง เท้าเยื่อถั่วเขียวบ้าง เท้าเยื่อถั่วพูบ้าง เท้าเยื่อถั่วดำบ้าง เท้าเยื่อในเมล็ดบัวบ้าง ดังนี้. ราชกุมาร ! เราได้บริโภค อาหารผ่อนน้อยลง วันละฟ่ายมือบ้าง เท้าเยื่อถั่วเขียวบ้าง เท้าเยื่อถั่วพูบ้าง เท้าเยื่อถั่วดำบ้าง เท้าเยื่อในเมล็ดบัวบ้าง แล้ว. ราชกุมาร ! เมื่อเป็นเช่นนั้น ร่างกายของเราได้ถึงการชูก่อมลงยิ่งนัก. เพราะโทษที่เรามีอาหารน้อย อวัยวะ ใหญ่ของเรากลายเป็นเหมือนเถาวัลย์อาศัยคิบบรรพ หรือเถากาฬบรรพ, เนื้อที่ตะโพก ที่นั่งทับของเรา มีสัณฐานดังเท้าอูฐ, ข้อกระดูกสันหลังของเราผุดขึ้นระกระวากะ

เถาว์ลัยวัฏฏนาวลี, ซี่โครงของเราโหรงเหรงเหมือนกลอนศาลอันเก่าคร่ำครวญ, ดาวคือดวงตาของเรา ถลมลึกอยู่ในกระบอกตา ดวงแห่งดวงดาวที่ปรากฏอยู่ใน บ่อน้ำอันลึกจะนั้น, ผิวหนังศีรษะของเรา เทียว้นเหมือนน้ำเต้าอันที่ตัดมาแต่ ยังสด ถูกแดดเผาเทียว้นเช่นเดียวกัน. ราชกุมาร ! เราคิดว่าจะจับพื้นท้อง ครั้นจับเข้าก็ถูกถึงกระดูกสันหลังตลอดไป, คิดว่าจะจับกระดูกสันหลัง ครั้นจับเข้า ก็ถูกถึงพื้นท้องด้วย. ราชกุมาร ! ตถาคตคิดจะถ่ายปัสสาวะหรืออุจจาระ ก็เซล้มราบอยู่ ณ ที่นั่นเอง. ราชกุมาร ! ตถาคตหวังจะให้กายมีความสุขบ้าง จึงลุดไป ตามตัวด้วยฝ่ามือ จนมีรากอันเน่าหลุดตกลงจากกาย.

โอ ราชกุมาร ! มนุษย์ทั้งหลายเห็นเราแล้วกล่าวว่า พระสมณโคดม ดูดำไป, บางพวกกล่าวว่า พระสมณโคดมไม่ดำ เป็นแต่คล้ำไป, บางพวกกล่าวว่า จะดำก็ไม่เชิง จะคล้ำก็ไม่เชิง พระสมณโคดมมีผิวเผือดไปเท่านั้น. ราชกุมาร ! ผิวพรรณที่เคยบริสุทธิ์ผุดผ่องของตถาคต มากลายเป็นถูกทำลายลงแล้ว เพราะ ความที่ตนมีอาหารน้อยน.

ทรงแนะพระทัยว่าไม่อาจตรัสรู้เพราะการทำทุกรกิริยา^๑

สารีบุตร ! ด้วยอริยา (เครื่องออกไปจากข้าศึก) แม้ชนิดนั้น ด้วย ปฏิปทาชนิดนั้น ด้วยทุกรกิริยาชนิดนั้น, เราไม่ได้บรรลุแล้วซึ่งอลมริยญาณทัสสนวิเสส ที่ยิ่งไปกว่าธรรมดาแห่งมนุษย์เลย. ชื่อนั้นเพราะเหตุไรเล่า? ชื่อนั้นเพราะเหตุว่า ไม่มีการถึงทัฬหีอริยปัญญา อันเป็นอริยปัญญาที่ถึงทัฬหีแล้วจักเป็นนิยานิกรรมอันประเสริฐ นำผู้ปฏิบัติตามนั้นให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นั้นเทียว.

หมายเหตุ : ข้อความเหล่านี้แสดงถึงความรู้สึกที่เกิดขึ้นหลังจากการทรงกระทำทุกรกิริยาทุกรูปแบบแล้ว ทรงเห็นว่าไม่เป็นทางตรัสรู้ ก็ทรงเลิกเสีย, ทรงกลับพระทัยจนอาหารหาย เพื่อบำเพ็ญเพียรทางจิตต่อไป. —ผู้รวบรวม.

๑. มหาสัททสูตร ม.ม. ๑๒/๑๖๒/๑๖๖. ทรัสแก่พระสารีบุตร ที่อุปปรุวนสัทธ์ นอกกรเวสาลี.

ทรงกลับพระทัยฉันอาหารหยาบ^๑

ราชกุมาร ! ความคิดอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ในอดีตกาลอันยาวยืดยาว
ในอนาคตกาลอันยาวยืดยาว...แม้ในปัจจุบันนี้คิด, สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด
ที่ได้เสวยทุกขเวทนากล้าแข็งเผ็ดร้อนอันเกิดจากการทำความเพียร อย่างสูงสุดก็ทำ
ที่เราได้เสวยอยู่นี้ ไม่ยิ่งไปกว่านี้ได้, ก็แต่เราหาอาจบรรลุธรรมอันยิ่งกว่าธรรม
ของมนุษย์ หรืออภิมรรยฐานทัศน์พิเศษ ด้วยทุกกริยาอันกล้าแข็งแสบเผ็ดนี้ไม่.
ชะรอยหนทางแห่งการตรัสรู้จักพึงมีโดยประการอื่น.

ราชกุมาร ! ความระลึกอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เออก็เราจึงจำได้อยู่
เมืองานแรกนาแห่งบิดา เรานั่ง ณ รมไม้หวัมเงาเย็นสนิท มีใจสงบแล้วจากกาม
และอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานมีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวก
แล้วแลอยู่ ชะรอยนั่นจักเป็นทางแห่งการตรัสรู้บ้าง ดังนี้. ราชกุมาร !
วิญญานอันเด่นไปตามความระลึก ได้มีแล้วแก่เราว่า นี่แล แน่แล้วหนทางแห่ง
การตรัสรู้ ดังนี้.

ราชกุมาร ! ความสงสัยอันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เราควรจะกลัวต่อ
ความสุขชนิดที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมหรือไม่หนอ ? ราชกุมาร ! ความแน่ใจ
อันนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เราไม่ควรกลัวต่อสุขอันเว้นจากกามและอกุศลทั้งหลาย.
ราชกุมาร ! ความคิดได้มีแก่เราสืบไปว่า ก็ความสุขชนิดนั้น คนที่มีร่างกายทวิโย
เกินกว่าเหตุเช่นนั้น จะบรรลุได้โดยง่ายไม่ได้เลย ถ้าใจเราพึงกลืนกินอาหารหยาบ
คือข้าวสุกและขนมสดเกิด. ราชกุมาร ! เราได้กลืนกินอาหารหยาบ คือข้าวสุก
และขนมสดแล้ว.

๑. โพธิราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๕๘/๕๐๔, และสการวสูตร พราหมณวรรค ม.ม.,
มหาสังจกสูตร มหามกวรรค ม.ม.; ปาสราสีสูตร ไม่มีข้อความนี้.

ภิกษุปัญจวัคคีย์หลัก^๑

ราชกุมาร ! เรานั้นได้กลืนกินอาหารหยาบ คือข้าวสุกและขนมสดแล้ว.
 ราชกุมาร ! ก็ครั้งนั้นมีภิกษุผู้เป็นพวกกัน ๕ รูป (ปัญจวัคคีย์) เป็นผู้คอยบำรุงเรา ด้วยหวังอยู่ว่า พระสมณโคดมได้บรรลุธรรมใด จักบอกธรรมนั้นแก่เราทั้งหลาย.
 ราชกุมาร ! ครั้นตลาคตกลืนกินอาหารหยาบ คือข้าวสุกและขนมสดแล้ว ภิกษุผู้เป็นพวกกัน ๕ รูปนั้น พวกกันหน่ายในเรา หลีกไปเสีย ด้วยคิดว่าพระสมณโคดมเป็น คนมักมาก คลายความเพียรเวียนมาเป็นคนมักมากเสียแล้ว ดังนั้น.

ทรงตรัสรู้^๒

ภิกษุ ท. ! ครังก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังเป็น โพรสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้นั้นเทียว ได้เกิดความรู้สึกขึ้นว่า อะไรหนอเป็นรสอร่อยในโลก ? อะไรเป็นโทษในโลก ? อะไรเป็นอุบายเครื่องออกไปจากโลก ?

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า สุขโสมนัสที่ปรารถนาโลกเกิดขึ้นนี้เอง เป็น รสอร่อยในโลก. โลกที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ทรมาณ มีการเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดาเป็น โทษในโลก. การนำออกและการละเสียสิ้นเชิงซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลินในโลกนี้เอง เป็น อุบายเครื่องออกไปจากโลกได้.

ภิกษุ ท. ! ตลอดเวลาเพียงไร ที่เรายังไม่รู้จักรสอร่อยของโลกว่าเป็นรสอร่อย, ยังไม่รู้จักโทษของโลกว่าเป็นโทษ, ยังไม่รู้จักอุบายเครื่องออกไปจากโลกว่าเป็น

๑. โพรราชกุมารสูตร ราชวรรค ม.ม. ๑๓/๔๕๔/๕๐๕, และสการวสูตร พราหมณวรรค ม.ม., มหาสังคจสูตร มหามกวรรค ม.ม.; ปาสราสีสูตรไม่มี.

๒. ปฐมสูตร สัมโพธิวรรค ทศยปณณาสก์ คิก. อ. ๒๐/๓๓๒/๕๔๓.

อุบายเครื่องออก ตามที่เป็นจริง, ตลอดเวลาเพียงนั้น เรายังไม่รู้สึกว่าได้ตรัสรู้ พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล เราได้รู้จักรสอร่อยของโลกว่าเป็นรสอร่อย รู้จักโทษของโลกว่าเป็นโทษ รู้จักอุบายเครื่องออกว่าเป็นอุบายเครื่องออก ตามที่เป็นจริงด้วยอาการอย่างนั้นแล้ว เมื่อนั้นเรารู้สึกว่าได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่ง อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ก็แหละญาณทัสนะเครื่องรู้เครื่องเห็นเกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ ชัดขึ้นเป็นชาติสุดท้าย บัดนี้เป็นที่เกิดใหม่มิได้อีก ดังนี้.

ทรงเที่ยวแสวงหาเพื่อความตรัสรู้

ภิกษุ ท. ! เราได้เที่ยวไปแล้วเพื่อแสวงหา รสอร่อย (คือเครื่องล่อใจสัตว์) ของโลก. เราได้พบรสอร่อยของโลกนั้นแล้ว. รสอร่อยในโลกมีประมาณเท่าใด, เราเห็นมันอย่างดีด้วยปัญญาของเรา เท่านั้น.

ภิกษุ ท. ! เราได้เที่ยวไปแล้วเพื่อแสวงหา (ให้พบ) โทษ (คือความร้ายกาจ) ของโลก. เราได้พบโทษของโลกนั้นแล้ว. โทษในโลกมีเท่าใด, เราเห็นมันอย่างดีด้วยปัญญาของเรา เท่านั้น.

ภิกษุ ท. ! เราได้เที่ยวไปแล้วเพื่อแสวงหา อุบายเครื่องออกจากโลก ของโลก. เราได้พบอุบายเครื่องออกจากโลกนั้นแล้ว. อุบายเครื่องออกจากโลกมีอยู่เท่าใด, เราเห็นมันอย่างดีด้วยปัญญาของเรา เท่านั้น.

๑. บาลี ทุกยสูตร สัมโพธิวรรค ทคยบิณฑาสก์ คก. อ. ๒๐/๓๓๓/๕๔๔, บาลีนี้และบาลีต่อไป ที่ทรงเล่านี้เอง แสดงชัดเจนนว่าทำไม่จึงออกผนวช. คือทรงเห็นว่าถ้าไม่ออก ก็ไม่มีโอกาสแสวงสิ่งที่ทรงประสงค์จะรู้.

ภิกษุ ท. ! ตลอดเวลาเพียงไร ที่เรายังไม่รู้เท่ารสร้อยของโลกว่าเป็น รสร้อย (เครื่องล่อใจสัตว์), ไม่รู้จักโทษของโลกโดยความเป็นโทษ, ไม่รู้จักอุปาย เครื่องออกว่าเป็นอุปายเครื่องออก ตามที่เป็นจริง, ตลอดเวลาเพียงนั้นแหละ เรา ยังไม่รู้สีกว่าเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อม ทั้งเทวดา มาร พรหม ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล เราได้รู้ซึ่งรสร้อยของโลกว่าเป็นรสร้อย, รู้โทษของโลกโดยความเป็นโทษ, รู้อุปายเครื่องออกของโลก ว่าเป็นอุปายเครื่อง ออก ตามที่เป็นจริง, เมื่อนั้นแหละ - เรารู้สีกว่าเป็นผู้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่ง อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อม ทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ก็แหละญาณทัศนะเครื่องรู้เครื่องเห็นเกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้น ของเราไม่กลับกำเริบ, ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย, บัดนี้ภพเป็นที่เกิดใหม่ไม่มีอีก, ดังนี้.

ทรงคอยควบคุมวิตก ก่อนตรัสรู้

ภิกษุ ท. ! ครังก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โพรสัตว์อยู่, ได้เกิดความรู้สีก่อนนั้นว่า เราพึงทำวิตกทั้งหลายให้เป็นสองส่วน เกิด. ภิกษุ ท. ! เราได้ทำ กามวิตก พยาปาวิตก วิหิงสาวิตก สามอย่างนี้ ให้เป็นส่วนหนึ่ง, ได้ทำ เนกขัมมวิตก อพียาปาวิตก อวิหิงสาวิตก สามอย่างนี้ ให้เป็นอีกส่วนหนึ่งแล้ว.

๑. เทวธาวิตกกสูตร สีหนาทรรก ม.ม. ๑๒/๒๓๒/๒๔๒, ทวิติยเรกขกัน.

ภิกษุ ท. ! เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่อย่างนี้ กามวิตกเกิดขึ้น เรารู้ชัดอย่างนี้ว่า กามวิตกเกิดแก่เราแล้ว, กามวิตกนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่าย (คือทั้งตนและผู้อื่น) บ้าง, เป็นไปเพื่อความดับแห่งปัญญา เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ภิกษุ ท. ! เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่— ฯลฯ—อย่างนี้ กามวิตกย่อมถึงซึ่งอันตงอยู่ไม่ได้. ภิกษุ ท. ! เราได้ละและบรรเทา กามวิตกอันบังเกิดขึ้นแล้วและบังเกิดแล้ว กระทำให้สิ้นสุดได้แล้ว.

ภิกษุ ท. ! เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่อย่างนี้ พยาบาทวิตกเกิดขึ้น เรารู้ชัดอย่างนี้ว่า พยาบาทวิตกเกิดแก่เราแล้ว, กิพยาบาทวิตกนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่าย บ้าง, เป็นไปเพื่อความดับแห่งปัญญา เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ภิกษุ ท. ! เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่— ฯลฯ—อย่างนี้ พยาบาทวิตกย่อมถึงซึ่งอันตงอยู่ไม่ได้. ภิกษุ ท. ! เราได้ละและบรรเทา พยาบาทวิตก อันบังเกิดขึ้นแล้วและบังเกิดแล้ว กระทำให้สิ้นสุดได้แล้ว.

ภิกษุ ท. ! เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่อย่างนี้ วิหิงสชาติกเกิดขึ้น เรารู้ชัดอย่างนี้ว่า วิหิงสชาติกเกิดขึ้นแก่เราแล้ว, กิวิหิงสชาติกนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนบ้าง เบียดเบียนผู้อื่นบ้าง เบียดเบียนทั้งสองฝ่าย บ้าง, เป็นไปเพื่อความดับแห่งปัญญา เป็นฝักฝ่ายแห่งความคับแค้น ไม่เป็นไปพร้อมเพื่อนิพพาน. ภิกษุ ท. ! เมื่อเราพิจารณาเห็นอยู่— ฯลฯ—อย่างนี้ วิหิงสชาติกย่อมถึงซึ่งอันตงอยู่ไม่ได้. ภิกษุ ท. ! เราได้ละและบรรเทา วิหิงสชาติก อันบังเกิดขึ้นแล้วและบังเกิดแล้ว กระทำให้สิ้นสุดได้แล้ว.

---

๑. เห็นอย่างนี้ คือเห็นอย่างว่ามาแล้ว เช่นมีการเบียดเบียนตนเป็นต้น.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุตรึกตามตรองตามถึงอารมณ์ใด ๆ มาก จิตย่อมโน้มไปโดยอาการอย่างนั้น ๆ : ถ้าภิกษุตรึกตามตรองตามถึงกามวิตกมาก ก็เป็นอันว่าจะเนกขัมมวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่งกามวิตก; จิตของเรานั้นย่อมโน้มไปเพื่อความตรึกในกาม. ถ้าภิกษุตรึกตามตรองตามถึงพยาบาทวิตกมาก ก็เป็นอันว่าจะอพยาบาทวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่งพยาบาทวิตก, จิตของเรานั้นย่อมโน้มไปเพื่อความตรึกในการพยาบาท. ถ้าภิกษุตรึกตามตรองตามถึงวิหิงสวิตกมาก ก็เป็นอันว่าจะอวิหิงสวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่งวิหิงสวิตก; จิตของเรานั้นย่อมโน้มไปเพื่อความตรึกในการทำสัตว์ให้ลำบาก.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในคราวฤดูสารท คือเดือนสุดท้ายแห่งฤดูฝน คนเลี้ยงโคต้องเลี้ยงฝูงโคในที่แคบเพราะเต็มไปด้วยข้าวกล้า เขาต้องติดอันห้ามกันฝูงโคจากข้าวกล้านั้นด้วยท่อนไม้ เพราะเขาเห็นโทษคือการถูกประหาร การถูกจับกุม การถูกปรับไหม การตีเคียน เพราะมีข้าวกล้านั้นเป็นเหตุ ข้อนั้นฉันใด, ภิกษุ ท. ! ถึงเราก็จฉันนั้น ได้เห็นแล้วซึ่งโทษความเลวทรามเศร้าหมองแห่งอกุศลธรรมทั้งหลาย, เห็นอันสงัดในการออกจากกาม ความเป็นฝ่ายของความผ่องแผ้วแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่อย่างนั้น เนกขัมมวิตกย่อมเกิดขึ้น^๑ อพยาบาทวิตกย่อมเกิดขึ้น^๑ อวิหิงสวิตกย่อมเกิดขึ้น. เราย่อมรู้แจ้งชัดว่า อวิหิงสวิตกเกิดขึ้นแก่เราแล้ว, ก็อวิหิงสวิตกนั้นไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น หรือเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย, แต่เป็นไปพร้อมเพื่อความเจริญแห่งปัญญา ไม่เป็นฝ่ายแห่งความคับแค้น เป็นไปพร้อม

๑. ที่ละทักขุจฺจนํ หมายความว่าตรัสถึงละวิตก แต่คำตรัสเหมือนกันหมด ผิดแค่ชื่อเท่านั้น, ทุก ๆ วิตกมีเนื้อความอย่างเดียวกัน.

เพื่อนิพพาน. แม้เราจะตรีกตามตรองตามถึงอวิชชาวิตกนั้นตลอดคืน ก็มองไม่เห็นภัยที่จะเกิดขึ้นเพราะอวิชชาวิตกนั้นเป็นเหตุ. แม้เราจะตรีกตามตรองตามถึงอวิชชาวิตกนั้นตลอดวัน, หรือตลอดทั้งกลางคืนกลางวัน ก็มองไม่เห็นภัยอันจะเกิดขึ้นเพราะอวิชชาวิตกนั้นเป็นเหตุ.

ภิกษุ ท. ! เพราะเราคิดเห็นว่า เมื่อเราตรีกตามตรองตามนานเกินไปนัก ภายจะเมื่อยล้า, เมื่อยล้า จิตก็อ่อนเพลีย, เมื่อจิตอ่อนเพลีย จิตก็ห่างจากสมาธิ, เราจึงได้ดำรงจิตให้หยุดอยู่ในภายใน กระทำให้มีอารมณ์อันเดียวตั้งมั่นไว้ ด้วยหวังอยู่ว่า จิตของเราอย่าฟุ้งซ่านเลย ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ภิกษุตรีกตามตรองตามถึงอารมณ์ใดๆ มาก จิตย่อมอ่อนนุ่มไปโดยอาการอย่างนั้นๆ : ถ้าภิกษุตรีกตามตรองตามถึงเนกขัมมวิตกมาก ก็เป็นอันว่าละการวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากซึ่งเนกขัมมวิตก; จิตของเรานั้นย่อมอ่อนนุ่มไปเพื่อความตรีกในการออกจากกาม. ถ้าภิกษุตรีกตามตรองตามถึงอัปยาปาตวิตกมาก ก็เป็นอันว่าละอัปยาปาตวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากในอัปยาปาตวิตก; จิตของเรานั้นย่อมอ่อนนุ่มไปเพื่อความตรีกในการไม่พยาบาท. ถ้าภิกษุตรีกตามตรองตามถึงอวิชชาวิตกมาก ก็เป็นอันว่าละอวิชชาวิตกเสีย กระทำแล้วอย่างมากในอวิชชาวิตก; จิตของเรานั้นย่อมอ่อนนุ่มไปเพื่อความตรีกในการไม่ยังสัตว์ให้ลำบาก.

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนในเดือนสุดท้ายแห่งฤดูร้อน ข้าวกล้าทั้งหมดเขาขนนำไปในบ้านเสร็จแล้ว^๑ คนเลี้ยงโคพึงเลี้ยงโคได้. เมื่อเขาไปพักได้ร่มไม้

๑. คำแปลทรงนี้ ข้าพเจ้าได้อาศัยตามที่ได้อรรถาธิบายไว้แล้ว คือฉบับบาลีเป็น สพุทฺฐสฺส กามนุสฺสมเวสฺส มีผู้แปลกันต่างๆ กันแต่จะให้คล้ายรูปศัพท์เพียงใด. ข้าพเจ้าเห็นว่าต้องแก้บาลีนั้นเป็น สพุทฺฐสฺส จึงจะใกล้เคียง เพราะอรรถาธิบายแก้คำหลังไว้ดังนี้ กามนุสฺสมเวสฺส กามนุสฺสเวสฺส ๒/๑๑. ของใคร่ครวญด้วย. บาลีคือพระไตรปิฎกเล่ม ๑๒ หน้า ๒๓๖ บรรทัด ๖ นับลง.

หรือไปกลางทุ่งแจ้งๆ ฟังทำแต่ความกำหนดว่า นั่นฝูงโคตั้งนี้ (ก็พอแล้ว) ฉันทุ; ภิษุ ท. ! ถึงภิษุก็เพียงแต่ทำความระลึกว่า นั่นธรรมทั้งหลายตั้งนี้ (ก็พอแล้ว) ฉันทุเหมือนกัน.

ภิษุ ท. ! ความเพียรเราได้ปรัรภาแล้วไม่ย่อหย่อน สติเราได้ดำรงไว้แล้วไม่ผันเพื่อน กายสงบระงับไม่กระสับกระส่าย จิตตั้งมั่นมีอารมณ์อันเดียวแล้ว. ภิษุ ท. ! เรานั้น เพราะสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ได้เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. (คำต่อไปนี้เหมือนในตอนที่กล่าวด้วยการตรัสรู้ ชำรงหน้า อันว่าด้วยรูปฌานสี่)

ทรงกำหนดสมาธินิมิต ก่อนตรัสรู้

อนรุทธะ ท. ! นิมิตนั้นแหละ เธอพึงแทงตลอดเกิด. แม้เราเมื่อครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ ก็จำแสงสว่างและการเห็นรูปทั้งหลายได้. ต่อมาไม่นาน แสงสว่างและการเห็นรูปของเรานั้น ได้หายไป. เกิดความสงสัยแก่เราว่า อะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นปัจจัย ที่ทำให้แสงสว่างและการเห็นรูปนั้นหายไป ? อนรุทธะ ท. ! เมื่อคิดอยู่ ก็เกิดความรู้ (ดังต่อไปนี้) ว่า :-

วิจิจฉา (ความลังเล) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาธิของเราเคลื่อนแล้ว ก็เพราะมีวิจิจฉาเป็นต้นเหตุ. ครั้นสมาธิเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิจฉาจะไม่บังเกิดขึ้นแก่เราได้อีก... ฯลฯ (มีคำระหว่างนี้เหมือนตอนต้น ไม่มีผิด ทุกตอน ตั้งแต่คำว่า ต่อมาไม่นาน จนถึงคำว่า เกิดความรู้ (ดังต่อไปนี้) ว่า :-)

๑. บาลี อุปัฏฐิตสูตร สุตตปิฎก อปปริ. ม. ๑๔/๓๐๒/๔๕๒. ทรัสแก่พระเถระ ๓ รูป คือ อนรุทธะ นันทิยะ กิมพิละ. ทรงอาตปนะว่า อนรุทธะทั้งหลาย ! พระบาลีตอนนี้อยู่ที่ศึกษาควรใคร่ครวญเป็นพิเศษ, เฉพาะอย่างยิ่งสำหรับนักศึกษาศมาธิภาวนา.

อมนสิการ (ความไม่ทำไว้ในใจ คือไม่ใส่ใจ) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาริของเราเคลื่อนแล้ว ก็เพราะมีอมนสิการเป็นต้นเหตุ. ครั้นสมาริเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูป ย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิตรจกจาและ อมนสิการจะไม่เกิดขึ้นแก่เราได้อีก.

ถีนมิทระ (ความเคลิ้มและง่วงงุน) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาริของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีถีนมิทระเป็นต้นเหตุ. ครั้นสมาริเคลื่อนแล้วแสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิตรจกจา, อมนสิการ, และ ถีนมิทระ จะไม่บังเกิดขึ้นแก่เราได้อีก.

ฉัมภิตตตะ (ความสะดุ้งหวาดเสียว) แล บังเกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาริของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีฉัมภิตตตะเป็นต้นเหตุ. ครั้นสมาริเคลื่อนแล้วแสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เหมือนบุรุษเดินทางไกล เกิดผู้มุ่งหมายเอาชีวิต ขนทั้งสองข้างทาง ความหวาดเสียวย่อมเกิดแก่เขาเพราะข้อนั้นเป็นเหตุ ฉะนั้น. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิตรจกจา, อมนสิการ, ถีนมิทระ, และฉัมภิตตตะ จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

อุพพิละ (ความตื่นเต้น) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาริของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีอุพพิละนั้นเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาริเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เหมือนบุรุษแสวงหาอยู่ซึ่งชุมทรัพย์ชุมเดียว เขาพบพร้อมกันคราวเดียวตั้งห้าชุม ความตื่นเต้นเกิดขึ้นเพราะการพบนั้นเป็นเหตุ ฉะนั้น. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิตรจกจา, อมนสิการ, ถีนมิทระ, ฉัมภิตตตะ และ อุพพิละ จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

ทฐุจฺจละ (ความคะนองหยาบ) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาริของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีทฐุจฺจละนั้นเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาริเคลื่อนแล้ว แสงสว่าง

และการเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิติจจา, อมณสิการ, ถินมิทระ, จัมภิตตตะ, อุพพิละ, และทุฏฐุลละ จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

อจจารัททวิริยะ (ความเพียรที่ปรารภจัดจนเกินไป) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาริของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีอจจารัททวิริยะนั้นเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาริเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เปรียบเหมือนบุรุษจับนกกระจาบด้วยมือทั้งสองหนักเกินไป นกนั้นย่อมตายในมือ ฉะนั้น. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิติจจา, อมณสิการ, ถินมิทระ, จัมภิตตตะ, อุพพิละ, ทุฏฐุลละ, และอจจารัททวิริยะ จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

อตีลีนวิริยะ (ความเพียรที่ย่อหย่อนเกินไป) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาริของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีอตีลีนวิริยะนั้นเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาริเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เปรียบเหมือนบุรุษจับนกกระจาบหลวมมือเกินไป นกหลุดขึ้นจากมือบินหนีเสียได้ ฉะนั้น. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิติจจา, อมณสิการ, ถินมิทระ, จัมภิตตตะ, อุพพิละ, ทุฏฐุลละ, อจจารัททวิริยะ, และอตีลีนวิริยะ จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

อภิขัปปา (ความกระสันอยาก) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาริของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีอภิขัปปาเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาริเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิติจจา, อมณสิการ, ถินมิทระ, จัมภิตตตะ, อุพพิละ, ทุฏฐุลละ, อจจารัททวิริยะ, อตีลีนวิริยะ, และอภิขัปปา จะไม่เกิดขึ้นแก่เราได้อีก.

นันทตตัญญา (ความใส่ใจไปในสิ่งต่าง ๆ) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาริของเราเคลื่อนแล้ว เพราะมีนันทตตัญญานั้นเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาริเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่

วิจิตรจินา, อมณสิการ, ถีนมิทระ, จัมภิตตตะ, อุพพิละ, ทุฏฐุลละ, อัจจาทฐวิริยะ, อติลีนวิริยะ, อภิขัปปา, และนาคตตสัญญา จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

รูปานํ อตนิชฌายิตตตะ (ความเพ่งต่อรูปทั้งหลายจนเกินไป) แล เกิดขึ้นแก่เราแล้ว, สมาริของเราเคลื่อนแล้ว เพราะเมื่อตนิชฌายิตตตะเป็นต้นเหตุ. เมื่อสมาริเคลื่อนแล้ว แสงสว่างและการเห็นรูปย่อมหายไป. เราจักกระทำโดยประการที่วิจิตรจินา, อมณสิการ, ถีนมิทระ, จัมภิตตตะ, อุพพิละ, ทุฏฐุลละ, อัจจาทฐวิริยะ, อติลีนวิริยะ, อภิขัปปา, นาคตตสัญญา, และ รูปานํ อตนิชฌายิตตตะ จะไม่เกิดแก่เราได้อีก.

ดูก่อนอนุรุธะ ท. ! เรา รู้แจ้งชัดวิจิตรจินา (เป็นต้นเหล่านั้น) ว่าเป็นอุปกิเลสแห่งจิตแล้ว จิงละแล้วซึ่งวิจิตรจินา (เป็นต้นเหล่านั้น) อันเป็นอุปกิเลสแห่งจิต เสีย.

ดูก่อนอนุรุธะ ท. ! เรานั้นเมื่อไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่ ย่อมจำแสงสว่างได้ แต่ไม่เห็นรูป (หรือ) ย่อมเห็นรูป แต่จำแสงสว่างไม่ได้ เป็นต้นทั้งคณบ้าง ทังวันบ้าง ทั้งคืนและทังวันบ้าง. ความสงสัยเกิดแก่เราว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่เราจำแสงสว่างได้ แต่ไม่เห็นรูป (หรือ) เห็นรูป แต่จำแสงสว่างไม่ได้ ทั้งคณบ้าง ทังวันบ้าง ทั้งคืนและทังวันบ้าง?

ดูก่อนอนุรุธะ ท. ! ความรู้ได้เกิดแก่เราว่า สมัยใดเราไม่ทำ รูปนิมิตไว้ในใจ แต่ทำโอภาสนิมิตไว้ในใจ สมัยนั้นเราย่อมจำแสงสว่างได้ แต่ไม่เห็นรูป. สมัยใดเราไม่ทำโอภาสนิมิตไว้ในใจ แต่ทำรูปนิมิตไว้ในใจ. สมัยนั้นเราย่อมเห็นรูปแต่จำแสงสว่างไม่ได้ ตลอดทังคณบ้าง ตลอดทังวันบ้าง ตลอดทังคืนและทังวันบ้าง.

ดูก่อนอนุรุทธะ ท. ! เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่ ย่อมจำแสงสว่างได้นิดเดียว เห็นรูปก็นิดเดียวบ้าง, จำแสงสว่างมากไม่มีประมาณ เห็นรูปก็มากไม่มีประมาณบ้าง เป็นต้นทั้งคืนบ้าง ทั้งวันบ้าง ทั้งคืนและทั้งวันบ้าง. ความสงสัยเกิดแก่เราว่า อะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่เราจำแสงสว่างได้นิดเดียว เห็นรูปก็นิดเดียวบ้าง, จำแสงสว่างได้มากไม่มีประมาณ เห็นรูปก็มากไม่มีประมาณ ตลอดทั้งคืนบ้าง ตลอดทั้งวันบ้าง ตลอดทั้งคืนและทั้งวันบ้าง?

ดูก่อนอนุรุทธะ ท. ! ความรู้ได้เกิดแก่เราว่า สมัยใดสมาธิของเราน้อย สมัยนั้นจักขุก็เล็กน้อย, ด้วยจักขุน้อย เราจึงจำแสงสว่างได้น้อย เห็นรูปก็น้อย. สมัยใดสมาธิของเรามากไม่มีประมาณ สมัยนั้นจักขุของเราก็มามาก ไม่มีประมาณ, ด้วยจักขุมามากไม่มีประมาณนั้น เราจึงจำแสงสว่างได้มากไม่มีประมาณ เห็นรูปได้มากไม่มีประมาณ, ตลอดคืนบ้าง ตลอดวันบ้าง ตลอดทั้งคืนทั้งวันบ้าง.

ดูก่อนอนุรุทธะ ท. ! ในกาลที่เรารู้แจ้งว่า (ธรรมมี) วิจิจจนา (เป็นต้นเหล่านั้น) เป็นอุปกิเลสแห่งจิตแล้ว และละมันเสียได้แล้ว กาลนั้นย่อมเกิดความรู้สึกรู้ขึ้นแก่เราว่า “อุปกิเลสแห่งจิตของเราเหล่าใด อุปกิเลสเหล่านั้นๆ เราละได้แล้ว, เดียวนี้ เราเจริญแล้วซึ่ง สมาธิโดยวิธีสามอย่าง.”

ดูก่อนอนุรุทธะ ท. ! เราเจริญแล้ว ซึ่งสมาธิอันมีวิตกวิจารณ์, ซึ่งสมาธิอันไม่มีวิตก แต่มีวิจารณ์พอประมาณ, ซึ่งสมาธิอันไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์, ซึ่งสมาธิอันมีปีติ, ซึ่งสมาธิอันหาปีติมิได้, ซึ่งสมาธิอันเป็นไปกับด้วยความยินดี, และสมาธิอันเป็นไปกับด้วยอุเบกขา. ดูก่อนอนุรุทธะ ท. ! กาลใดสมาธิอันมีวิตกวิจารณ์ (เป็นต้นเหล่านั้นทั้ง ๗ อย่าง) เป็นธรรมชาติอันเราเจริญแล้ว, กาลนั้นญาณเป็น

เครื่องรู้เครื่องเห็นเกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า “วิมุตติของเราไม่กลับกำเริบ, ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย, บัดนี้ภพเป็นที่เกิดใหม่ไม่มีอีก” ดังนี้.^๑

ทรงถอนจิตจากกามคุณในอดีต ก่อนตรัสรู้^๒

ภิกษุ ท. ! ครึ่งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพรตัสตว์อยู่ มีความรู้สึกเกิดขึ้นว่า กามคุณห้าที่เป็นอดีต ที่เราเคยสัมผัสมาแล้วแต่ก่อน ได้ดับไปแล้วเพราะความแปรปรวนก็จริง แต่โดยมากจิตของเราเมื่อจะเล่น ก็เล่นไปสู่กามคุณเป็นอดีตนั้น, น้อยนักที่จะเล่นไปสู่กามคุณในปัจจุบันหรืออนาคต ดังนี้. ภิกษุ ท. ! ความตกลงใจได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ความไม่ประมาทและสติ เป็นสิ่งซึ่งเราผู้หวังประโยชน์แก่ตนเองพึงกระทำให้เป็น เครื่องป้องกันจิต ในเพราะกามคุณห้าอันเป็นอดีต ที่เราเคยสัมผัสมาแล้วดับไปแล้วเพราะความแปรปรวนนั้น.

๑. สมาริเจตอย่างในที่นี้ คงเป็นของแปลกและยากที่จะเข้าใจสำหรับนักศึกษาทั่ว ๆ ไป เพราะแม้แต่ในอรรถกถาของพระบาลีนี้ ก็แก้ไว้ไม่ละเอียด ท่านแก้ไว้ดังนี้ :- (สมาริที่มีทั้งวิตกและวิจาร์ท่านไม่แก้ เพราะได้แก้ปฐมฌานนั่นเอง จะโดยจตุกกนัยหรือปัญจกนัยก็ตาม). สมาริที่ไม่มีวิตก แต่มีวิจาร์พอประมาณ ได้แก้ทุกฌาน สมาริในปัญจกนัย. สมาริที่ไม่มีวิตกไม่มีวิจาร์ ได้แก้ฌานทั้งสามเบื้องปลายทั้งในจตุกกนัย และปัญจกนัย. สมาริมิวิตติ ได้แก้ทุกกิกฌานสมาริ. สมาริไม่มีวิตติ ได้แก้ทุกกิกฌานสมาริ. สมาริเป็นไปกับด้วยความยินดีได้แก้กิกจตุกกฌานสมาริ. สมาริเป็นไปกับด้วยอุเบกขา ได้แก้จตุกกฌานแห่งจตุกกนัย หรือปัญจฌานแห่งปัญจกนัย. -- ปปัญจ. ภ. ๓. น. ๖๑๔.

ผู้ปรารถนาทราบละเอียด พึงศึกษาจากตำราหรือผู้รู้สืบไป. สมาริเหล่านี้ตามอรรถกถากล่าวว่าทรงเจริญในคืนวันตรัสรู้ที่มหาโพธิ์.

๒. บาลี จกุตตสูตร โลกกามคุณวรรค สฟา. ตี. ๑๔/๑๒๑/๑๗๓.

ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้, แม้จิตของพวกเธอทั้งหลาย เมื่อจะเล่น ก็คงเล่นไปในกามคุณห้าอันเป็นอดีต ที่พวกเธอเคยสัมผัสมาและดับไปแล้วเพราะความแปรปรวน (เหมือนกัน) โดยมาก, น้อยนักที่จะเล่นไปสู่กามคุณในปัจจุบันหรืออนาคต. ภิกษุ ท. ! เพราะเหตุนี้ ในเรื่องนี้ ความไม่ประมาทและสติ จึงเป็นสิ่งที่พวกเธอผู้หวังประโยชน์แก่ตัวเอง พึงกระทำให้เป็นเครื่องป้องกันจิต ในเพราะเหตุกามคุณห้าอันเป็นอดีต ที่พวกเธอเคยสัมผัสมาและดับไปแล้ว เพราะความแปรปรวนนั้น.

ทรงค้นวิธีแห่งอิทธิบาท ก่อนตรัสรู้

ภิกษุ ท. ! ครังก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพรสัตว์อยู่ มีความสงสัยเกิดขึ้นว่า อะไรหนอ เป็นหนทาง เป็นข้อปฏิบัติ^๒ เพื่อความเจริญแห่งอิทธิบาท ?

ภิกษุ ท. ! ความรู้อันเกิดขึ้นแก่เราว่า ภิกษุ^๓ นั้น ๆ ย่อมเจริญอิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัยฉันทะเป็นประธาน-กิจ ว่า ด้วยอาการอย่างนี้ ฉันทะของเราย่อมมีในลักษณะที่จักไม่ย่อหย่อน, ที่จักไม่เข้มนวดเกิน, ที่จักไม่สยบอยู่ในภายใน, ที่จักไม่ส่ายไปในภายนอก; และเราเป็นผู้มีความรู้สึกทั้งในกาลก่อนและกาลเบื้องหน้าอยู่ด้วย : ก่อนนี้เป็นเช่นใด

๑. ปฐมสูตร อโยคุพพวรรค มหาวาร. ตี. ๑๙/๓๖๒/๑๒๐๕.

๒. มีข้อความอีกสูตรหนึ่ง (มหาวาร. ตี. ๑๙/๓๓๙/๑๑๓๖) ซึ่งมีข้อความเหมือนกับสูตรนี้ตลอดเรื่อง, ผิดกันแต่ใช้คำว่า “เป็นเหตุ เป็นปัจจัย” แทนคำว่า “เป็นหนทาง เป็นข้อปฏิบัติ” ดังที่ปรากฏอยู่ในสูตรนี้.

๓. นักบวชชนิกภิกษุนั้น มีอยู่ก่อนพระองค์อุปติ.

ต่อไปก็เช่นนั้น, ต่อไปเป็นเช่นใด ก่อนนั้นก็เช่นนั้น, เบื้องล่างเช่นใด เบื้องบนก็เช่นนั้น, เบื้องบนเช่นใด เบื้องล่างก็เช่นนั้น, กลางคืนเหมือนกลางวัน, กลางวันเหมือนกลางคืน : เรื่อยอมอบรมจิตอันมีแสงสว่างด้วยทั้งจิตอันเปิดแล้ว ไม่มีอะไรพัวพัน ให้เจริญอยู่ด้วยอาการอย่างนี้.

(ข้อต่อไปอีก ๓ ข้อก็เหมือนกัน แปลกแต่ชื่อแห่งอิทธิบาท เป็น **วิริยะ จิตตะ วิมังสา**, เท่านั้น. พระองค์ทรงพบการเจริญอิทธิบาท ด้วยวิธีที่ต่างกัน).

ทรงคิดค้นเรื่องเบญจบันธ ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! ครึ่งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ ความสงสัยได้เกิดขึ้นแก่เราว่า อะไรหนอ เป็นรสอร่อยของรูป, อะไรเป็นโทษของรูป, อะไรเป็นอุบายเครื่องพ้นไปได้จากรูป? อะไรหนอเป็นรสอร่อยของเวทนา—สัญญา—สังขาร—วิญญาณ, อะไรเป็นโทษของเวทนา—สัญญา—สังขาร—วิญญาณ, อะไรเป็นอุบายเครื่องพ้นไปได้จากเวทนา—สัญญา—สังขาร—วิญญาณ?

ภิกษุ ท. ! ความรู้ซึ้งได้เกิดขึ้นแก่เราว่า สุขโสมนัสใด ๆ ที่อาศัยรูปแล้วเกิดขึ้น สุขและโสมนัสนั้นแลเป็น **รสอร่อยของรูป**; รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ทรมาณ มีการแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด อาการนั้นเป็น **โทษของรูป**; การนำออกเสียได้ ซึ่งความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ ในรูปเสียได้ นั้นเป็น **อุบายเครื่องออกไปพ้นจากรูป**ได้.

(ในเวทนา...สัญญา...สังขาร...วิญญาณ กันยเดียวกัน).

ภิกษุ ท. ! ตลอดเวลาเพียงไร ที่เรายังไม่รู้จักรสอร่อยของอุปาทาน-ขันธทั้งห้าว่าเป็นรสอร่อย ไม่รู้จักโทษว่าเป็นโทษ ไม่รู้จักอุบายเครื่องออกว่าเป็น

๑. บาลี ปิฎกมสังกร ภาววรรค ขนฺธ. ส. ๑๗/๓๔/๕๕.

อุปายเครื่องออก ตามที่เป็นจริง, ตลอดเวลาเพียงนั้น เรายังไม่รู้สึกว่าได้ตรัสรู้ พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกนี้พร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล เราจึงรู้สอระยของอุปาทานขันธทั้งห้าว่าเป็น รสอระย รู้จักโทษว่าเป็นโทษ รู้จักอุปายเครื่องออกว่าเป็นอุปายเครื่องออก ตามที่เป็นจริง, เมื่อนั้น เรารู้สึกว่าได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ก็แหละญาณทัสนะเครื่องรู้เครื่องเห็น เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ, ชาตินเป็นชาติสุดท้าย, บัดนี้ภพเป็นที่เกิดใหม่ มิได้มีอีก, ดังนี้.

นอกจากการกีดกันเรื่องเบญจขันธ์แล้ว ยังมีการกีดกันอีก ๓ เรื่อง ด้วยวิธี-
การตีบทบรรยายไว้เป็นคำพูดอย่างเดียวกันกับเรื่องนี้ ทุกระเบียบอักษร คือกีดกันเรื่อง
ชาตุส (นิทาน. ตี. ๑๖/๒๐๓/๔๐๔), เรื่องอายตนะภายในหก (สพ. ตี. ๑๘/๘/๑๓),
และเรื่องอายตนะภายนอกหก (สพ. ตี. ๑๘/๘/๑๔). —ผู้รวบรวม.

ทรงกีดกันเรื่องเวทนาโดยละเอียด ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! ครังก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์ อยู่, ความสงสัยได้เกิดขึ้นแก่เราว่า อะไรหนอเป็นเวทนา? อะไรเป็นความเกิดขึ้น พร้อมแห่งเวทนา? อะไรเป็นปฏิบัติให้ถึงความเกิดขึ้นพร้อมแห่งเวทนา? อะไร เป็นความดับไม่เหลือแห่งเวทนา? อะไรเป็นปฏิบัติให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งเวทนา?

๑. บาลี สุตตที่ ๔ เวทนาสุตต สพ. ตี. ๑๘/๒๘๔/๔๓๔.

อะไรเป็นรสอร่อยของเวทนา? อะไรเป็นโทษของเวทนา? อะไรเป็นอุปายเครื่องพ้นไปได้จากเวทนา?

ภิกษุ ท. ! ความรู้^๕อันได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เวทนา ๓ อย่าง เหล่า^๕คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา, เหล่า^๕นี้เรียกว่า เวทนา; ความเกิด^๕ขึ้นพร้อม^๕แห่งเวทนา ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นพร้อม^๕แห่งผัสสะ; ตัณหา เป็นปฏิบัติ^๕ให้ถึงความเกิด^๕ขึ้นพร้อม^๕แห่งเวทนา; ความดับไม่เหลือ^๕แห่งเวทนา ย่อมมี เพราะความดับไม่เหลือ^๕แห่งผัสสะ; มรรคอันประเสริฐ ประกอบด้วยองค์แปดประการ^๕เอง เป็นปฏิบัติ^๕ให้ถึงความดับไม่เหลือ^๕แห่งเวทนา, ได้แก่สิ่งเหล่า^๕คือ ความเห็น^๕ที่ถูกต้อง ความดำริ^๕ที่ถูกต้อง การพูดจา^๕ที่ถูกต้อง การทำการงาน^๕ที่ถูกต้อง การเลี้ยงชีวิต^๕ที่ถูกต้อง ความ پاکเพียร^๕ที่ถูกต้อง ความรำลึก^๕ที่ถูกต้อง ความตั้งใจ^๕มั่นคง^๕ที่ถูกต้อง; สุขโสมนัสใด ๆ ที่อาศัยเวทนาแล้วเกิดขึ้น, สุขและโสมนัสนั้นแลเป็นรสอร่อยของเวทนา; เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ด้วยอาการใด, อาการนั้นเป็นโทษของเวทนา; การนำออกเสียได้ซึ่งความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ การละความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ ในเวทนาเสียได้^๕นั้นเป็นอุปายเครื่องออกไปพ้นจากเวทนาได้ ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เรา ในธรรม ท. ที่ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ว่า “เหล่า^๕นี้ คือ เวทนา ท.”; ^๒ว่า “^๕นี้ คือความเกิด^๕ขึ้นพร้อม^๕แห่งเวทนา”; ^๓ว่า “^๕นี้ คือปฏิบัติ^๕ให้ถึงความเกิด^๕ขึ้นพร้อม^๕แห่งเวทนา”; ^๔ว่า “^๕นี้ คือความดับไม่เหลือ^๕แห่งเวทนา”; ^๕ว่า “^๕นี้ คือปฏิบัติ^๕ให้

๑. บาลี สพ. ตี. ๑๘/๒๘๘/๔๔๐. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย.

๒. ที่ใส่จุ ๆ (....) ไว้เช่นนี้ ทั้งทรงนี้และต่อไป มีคำเต็มเหมือนข้างต้น คือเริ่มแต่คำว่า “ภิกษุ ท. ! จักขุ ญาณ....(ถึงคำว่า)....มาแต่ก่อน”

ถึงความคับไม่เหลือแห่งเวทนา” ; ____ว่า “นี่ คือรสอร่อยของเวทนา” ; ____ว่า “นี่ คือโทษของเวทนา” ; ____ว่า “นี่ คืออุปายเครื่องออกไปพ้นจากเวทนา” ; ดังนี้.

ทรงแสงเนืองด้วยเบญจขันธ์ ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! เราได้เที่ยวแสวงหาแล้วซึ่ง รสอร่อยของรูป, เราได้พบรสอร่อยของรูปนั้นแล้ว, รสอร่อยของรูปมีประมาณเท่าใด เราเห็นมันแล้วเป็นอย่างดีด้วยปัญญาของเรา มีประมาณเท่านั้น.

ภิกษุ ท. ! เราได้เที่ยวแสวงหาให้พบ โทษของรูป, เราได้พบโทษของรูปนั้นแล้ว. โทษของรูปมีประมาณเท่าใด เราเห็นมันแล้วเป็นอย่างดีด้วยปัญญาของเรา เท่านั้น.

ภิกษุ ท. ! เราได้เที่ยวแสวงหาแล้ว ซึ่ง อุปายเป็นเครื่องออกจากรูป, เราได้พบอุปายเครื่องออกจากรูปนั้นแล้ว. อุปายเครื่องออกจากรูปมีประมาณเท่าใด เราเห็นมันแล้วเป็นอย่างดี ด้วยปัญญาของเรา เท่านั้น.

(ในเวทนาและสัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีนัยอย่างเดียวกัน. และทอนท้ายก็มีว่า ยังไม่พบโทษของรูปเป็นคันเพียงใด ยังไม่ชื่อว่าได้ตรัสรู้เพียงนั้น. ต่อเมื่อทรงพบแล้วจึงชื่อว่าตรัสรู้ และมีชาติสิ้นแล้ว ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป เหมือนกันทุกๆ สิ่งที่พระองค์ทรงค้น ซึ่งยังมีอีก ๓ อย่างคือ เรื่องธาตุ ๔, เรื่องอายตนะภายใน ๖, และอายตนะภายนอก ๖; เห็นว่าอาการเหมือนกันหมด ต่างกันแต่เพียงชื่อ จึงไม่นำมาใส่ไว้ในที่นี้ด้วย).

๑. บาลี จัฏฐสูตร ภาวรรคก ขนธ. ส. ๑๗/๓๖/๖๑.

ทรงค้นลูกไข่มุกแห่งทุกข ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! ครังก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โพรตส์ตัวอยู่, ได้เกิดความรู้สึกอันนั้นขึ้นว่า “สัตว์โลกนี้หนอ ถึงทั่วแล้วซึ่งความ ยากเข็ญ ย่อมเกิด แก่ ตาย จูติ และบังเกิดอีก, ก็เมื่อสัตว์โลกไม่รู้จักอุปาย เครื่องออกไปพ้นจากทุกข์คือขรามรณะแล้ว การออกจากทุกข์ คือขรามรณะนี้ จักปรากฏขึ้นได้อย่างไร”.

ภิกษุ ท. ! ความฉงนนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เมื่ออะไรมีอยู่หนอ ขรามรณะจึงได้มี : ขรามรณะ มีเพราะปัจจัยอะไรหนอ”.

ภิกษุ ท. ! ได้เกิดความรู้สึกด้วยปัญญา, เพราะการคิดโดยแยบคาย, แก่เราว่า “เพราะ ชาติ นี้เองมีอยู่ ขรามรณะจึงได้มี : ขรามรณะมีเพราะชาติ เป็นปัจจัย;

- เพราะ ภพ นี้เองมีอยู่ ชาติจึงได้มี : ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย;

- เพราะ อุปาทาน นี้เอง มีอยู่ ภพจึงได้มี : ภพมีเพราะอุปาทาน เป็นปัจจัย;

- เพราะ ตัณหา นี้เองมีอยู่ อุปาทานจึงได้มี : อุปาทานมีเพราะตัณหา เป็นปัจจัย;

- เพราะ เวทนา นี้เองมีอยู่ ตัณหาจึงได้มี : ตัณหา มีเพราะเวทนา เป็นปัจจัย;

- เพราะ ผัสสะ นี้เองมีอยู่ เวทนาจึงได้มี : เวทนามีเพราะผัสสะ เป็นปัจจัย;

---

๑. ทสมสูตร พุทธวรรค อภิสมยสูตร นิกาย. ส. ๑๖/๑๑/๒๖.

- เพราะ สฬายตนะ นี้เองมีอยู่ ผัสสะจึงได้มี : ผัสสะมีเพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย;
- เพราะ นามรูป นี้เองมีอยู่ สฬายตนะจึงได้มี : สฬายตนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย;
- เพราะ วิญญาณ นี้เองมีอยู่ นามรูปจึงได้มี : นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย;
- เพราะ สังขาร นี้เองมีอยู่ วิญญาณจึงได้มี : วิญญาณมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย;
- เพราะ อวิชชา นี้เองมีอยู่ สังขาร ท. จึงได้มี : สังขาร ท. มีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย;” ดังนี้ : เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร ท.; เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงเกิดวิญญาณ; เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงเกิดนามรูป; เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงเกิดสฬายตนะ; เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงเกิดผัสสะ; เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงเกิดเวทนา; เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงเกิดตัณหา; เพราะตัณหาเป็นปัจจัย จึงเกิดอุปาทาน; เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงเกิดภพ; เพราะภพเป็นปัจจัย จึงเกิดชาติ; เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรามรณะโสภณปริเวททุกขโทมนัสอุปายาส ท. : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมิได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ควงตา ญาณ ปัญญา วิชา แสงสว่าง ในสิ่งที่เราไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความเกิดขึ้นพร้อม! ความเกิดขึ้นพร้อม! ย่อมมิด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ความจงนได้มีแก่เราอีกว่า “เมื่ออะไรไม่มีหนอ ชรามรณะจึงไม่มี : เพราะอะไรดับไปหนอ ชรามรณะจึงดับไป”.

ภิกษุ ท. ! เพราะการคิดโดยแยบคาย, ได้เกิดความรู้สึกรู้สีกด้วยปัญญา
แก่เราว่า “เพราะชาติ นี้เองไม่มี ชรามรณะจึงไม่มี : ชรามรณะดับ เพราะ
ชาติดับ;

- เพราะ ภพ นี้เองไม่มี ชาติจึงไม่มี : ชาติดับ เพราะภพดับ;
- เพราะ อุปาทาน นี้เองไม่มี ภพจึงไม่มี : ภพดับ เพราะอุปาทานดับ;
- เพราะ ตัณหา นี้เองไม่มี อุปาทานจึงไม่มี : อุปาทานดับ เพราะ

ตัณหาดับ;

- เพราะ เวทนา นี้เองไม่มี ตัณหาจึงไม่มี : ตัณหาดับ เพราะเวทนาดับ;
- เพราะ ผัสสะ นี้เองไม่มี เวทนาจึงไม่มี : เวทนาดับ เพราะผัสสะดับ;
- เพราะ สฬายตนะ นี้เองไม่มี ผัสสะจึงไม่มี : ผัสสะดับ เพราะ

สฬายตนะดับ;

- เพราะ นามรูป นี้เองไม่มี สฬายตนะจึงไม่มี : สฬายตนะดับ เพราะ

นามรูปดับ;

- เพราะ วิญญาณ นี้เองไม่มี นามรูปจึงไม่มี : นามรูปดับ เพราะ

วิญญาณดับ;

- เพราะ สังขาร นี้เองไม่มี วิญญาณจึงไม่มี : วิญญาณดับ เพราะ

สังขารดับ;

- เพราะ อวิชชา นี้เองไม่มี สังขาร ท. จึงไม่มี : สังขารดับ เพราะอวิชชา

ดับ;” ดังนี้ : เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ; เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ;

เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ; เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ; เพราะ

สฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ; เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ; เพราะเวทนาดับ

ตัณหาจึงดับ; เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ; เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ;

เพราะภพดับ ชาติจึงดับ; เพราะชาติดับ ชรามรณะ โสภปริเทวทุกข์โหมนัสอุปายาส
ท. จึงดับ : ความคับไม่เหลือแห่งกองทุกข์ทั้งสิน ย่อมมิได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุ ท. ! ความตา ญาณ ปัญญา วิชชา แสงสว่าง ในสิ่งที่เรา
ไม่เคยฟังมาแต่ก่อน ได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความคับไม่เหลือ! ความคับไม่เหลือ!
ย่อมมิด้วยประการนี้.

ทรงค้นลูกโซ่แห่งทุกข์ ก่อนตรัสรู้ (อีกนัยหนึ่ง)^๑

ภิกษุ ท. ! ครึ่งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น
โพรสัตว์อยู่, ได้เกิดความรู้สึกอันหนึ่งว่า “สัตว์โลกนั้นหนอ ถึงแล้วซึ่งความยากเข็ญ
ย่อมเกิด ย่อมแก่ ย่อมตาย ย่อมจืด และย่อมอุปบัติ, ก็เมื่อสัตว์โลกไม่รู้จักอุปาย
เครื่องออกไปพ้นจากทุกข์ คือชรามรณะแล้ว การออกจากทุกข์คือชรามรณะนี้
จักปรากฏขึ้นได้อย่างไร.”

ภิกษุ ท. ! ความจงนนั้นได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เมื่ออะไรมีอยู่หนอ
ชรามรณะ จึงได้มี : เพราะมีอะไรเป็นปัจจัยหนอ จึงมีชรามรณะ” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ได้เกิดความรู้สึกด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยบคาย,
แก่เราว่า “เพราะ ชาติ นั้นแล มีอยู่ ชรามรณะ จึงได้มี : เพราะมีชาติเป็นปัจจัย
จึงมีชรามรณะ” ดังนี้.

—^๒ เพราะ ภพ นั้นแล มีอยู่ ชาติ จึงได้มี : เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมี
ชาติ” ดังนี้.

๑. สูตรที่ ๕ มหาวรรค อภิสมยสยัคค นิทาน. ตี. ๑๖/๑๒๖/๒๕๐. ตรัสแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

๒. ข้อความตามทีละ .... วัณนั้น หมายความว่า ได้มีความจงนเกิดขึ้นทุกๆตอน แล้วทรงทำ
ในใจโดยแยบคาย จนความรู้แจ้งเกิดขึ้นทุกๆตอน เป็นลำดับไปจนถึงที่สุด ทั้งฝ่าย
สมุทยวารและนิโรธวาร; ในที่นี้จะไว้โดยนัยที่ผู้อ่านอาจจะเข้าใจเอาเองได้; ก็เป็นการ
คัดความรำคาญในการอ่าน.

— เพราะอุปาทาน นั้นแล มีอยู่ ภพ จึงได้มี : เพราะมีอุปาทานเป็น
ปัจจัย จึงมีภพ” ดังนี้.

— เพราะคัมภีรานั้นแล มีอยู่ อุปาทาน จึงได้มี : เพราะมีคัมภีรานั้น
เป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน” ดังนี้.

— เพราะเวทนา นั้นแล มีอยู่ คัมภีรานั้น จึงได้มี : เพราะมีเวทนาเป็น
ปัจจัย จึงมีคัมภีรานั้น” ดังนี้.

— เพราะผัสสะ นั้นแล มีอยู่ เวทนา จึงได้มี : เพราะมีผัสสะเป็น
ปัจจัย จึงมีเวทนา” ดังนี้.

— เพราะสฬายตนะ นั้นแล มีอยู่ ผัสสะ จึงได้มี : เพราะมีสฬายตนะ
เป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ” ดังนี้.

— เพราะนามรูป นั้นแล มีอยู่ สฬายตนะ จึงได้มี : เพราะมีนามรูป
เป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ” ดังนี้.

— เพราะวิญญาณ นั้นแล มีอยู่ นามรูป จึงได้มี : เพราะมีวิญญาณ
เป็นปัจจัย จึงมีนามรูป” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความฉงนนั้นได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เมื่ออะไรมีอยู่หนอ วิญญาณ
จึงได้มี : เพราะมีอะไรเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยบคาย
ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เพราะนามรูป นั้นแล มีอยู่ วิญญาณ จึงได้มี : เพราะมีนามรูป
เป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความรู้แจ้งนั้นได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “วิญญาณนี้ อ้อมเวียนกลับ
จากนามรูป : อ้อมไม่เลยไปอื่น; ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น สัตว์โลกนี้ พึงเกิดบ้าง
พึงแก่บ้าง พึงตายบ้าง พึงจุติบ้าง พึงอุปบัติบ้าง : ข้อนี้ได้แก่การที่ เพราะมีนามรูป

เป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ; เพราะมีวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป; เพราะมีนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ; เพราะมีสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ; เพราะมีผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา; เพราะมีเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีตัณหา; เพราะมีตัณหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน; เพราะมีอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ; เพราะมีภพเป็นปัจจัย จึงมีชาติ; เพราะมีชาติเป็นปัจจัย, ชรามรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงเกิดขึ้นครบถ้วน : ความเกิดขึ้นพร้อมแห่งกองทุกข์ทั้งสี่นี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้”

ภิกษุ ท. ! ความเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟัง มาแต่ก่อนว่า “ความเกิดขึ้นพร้อม (สมุทัย) ! ความเกิดขึ้นพร้อม (สมุทัย) !” ดังนี้.

....

....

....

ภิกษุ ท. ! ความฉงนนั้นได้เกิดขึ้นแก่เราต่อไปว่า “เมื่ออะไรไม่มีหนอ ชรามรณะ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งอะไร จึงมีความดับแห่งชรามรณะ” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เพราะชาตินั้นแล ไม่มี ชรามรณะ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งชาติ จึงมีความดับแห่งชรามรณะ” ดังนี้.

— เพราะภพ นั้นแล ไม่มี ชาติ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ” ดังนี้.

— เพราะอุปาทาน นั้นแล ไม่มี ภพ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ” ดังนี้.

— เพราะตัณหา นั้นแล ไม่มี อุปาทาน จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน” ดังนี้.

— เพราะ เวทนา นั้นแล ไม่มี ตัณหา จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา” ดังนี้.

— เพราะ ผัสสะ นั้นแล ไม่มี เวทนา จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา” ดังนี้.

— เพราะ สฬายตนะ นั้นแล ไม่มี ผัสสะ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ” ดังนี้.

— เพราะ นามรูป นั้นแล ไม่มี สฬายตนะ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ” ดังนี้.

— เพราะ วิญญาณ นั้นแล ไม่มี นามรูป จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความจริงนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เมื่ออะไรไม่มีหนอ วิญญาณ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งอะไร จึงมีความดับแห่งวิญญาณ” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความรู้แจ้งอย่างยิ่งด้วยปัญญา เพราะการทำในใจโดยแยบคาย ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “เพราะ นามรูป นั้นแล ไม่มี วิญญาณ จึงไม่มี : เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งวิญญาณ” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ความรู้แจ้งนี้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า “หนทางเพื่อการตรัสรู้ อันเราได้ถึงขั้นแล้วแล : ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ เพราะความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งวิญญาณ; เพราะมีความดับแห่งวิญญาณ จึงมีความดับแห่งนามรูป; เพราะมีความดับแห่งนามรูป จึงมีความดับแห่งสฬายตนะ; เพราะมีความดับแห่งสฬายตนะ จึงมีความดับแห่งผัสสะ; เพราะมีความดับแห่งผัสสะ จึงมีความดับแห่งเวทนา; เพราะมีความดับแห่งเวทนา จึงมีความดับแห่งตัณหา; เพราะมีความดับแห่งตัณหา จึงมีความดับแห่งอุปาทาน; เพราะมีความดับแห่งอุปาทาน จึงมีความดับแห่งภพ;

เพราะมีความดับแห่งภพ จึงมีความดับแห่งชาติ: เพราะมีความดับแห่งชาติในแดน
ขรามรรณะ โสกะปริเทวะทุกขะโทมนัสอุปายาสทั้งหลาย จึงดับสิ้น : ความดับลง
แห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้."

ภิกษุ ท. ! ดวงตาเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว
วิชชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ในธรรมทั้งหลายที่เราไม่เคยฟัง
มาแต่ก่อนว่า "ความดับไม่เหลือ (นิโรธ)! ความดับไม่เหลือ (นิโรธ)!" ดังนี้.

ทรงพหยาตามในอิทเทวญาณทัศนะเป็นขั้น ๆ

ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! ครึ่งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น
โพธิสัตว์อยู่, เราย่อมมีจำแสงสว่างได้ แต่ไม่เห็นรูปทั้งหลาย.

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้าเราจะจำแสงสว่างได้ด้วย
เห็นรูป ท. ได้ด้วย ข้อนั้นจักเป็นญาณทัศนะที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ของเรา. ภิกษุ ท. !
โดยสมัยอื่นอีก เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่ ก็จำแสงสว่างได้ด้วย
เห็นรูป ท. ได้ด้วย, แต่ไม่ได้ตั้งอยู่ร่วม ไม่ได้เจาร่วม ไม่ได้โต้ตอบร่วม
กับเทวดาทั้งหลายเหล่านั้น ๆ.

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้าเราจะจำแสงสว่างเป็นต้น
ก็ได้ด้วย ตลอดถึงการโต้ตอบร่วมกับเทวดา ท. เหล่านั้น ๆ ก็ได้ด้วย. ข้อนั้น
จักเป็นญาณทัศนะที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้นของเรา. ภิกษุ ท. ! โดยสมัยอื่นอีก เราเป็นผู้
ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่ ก็...โต้ตอบกับเทวดา ท. เหล่านั้น ๆ ได้ด้วย
แต่ไม่รู้ได้ว่า เทวดาเหล่านั้น ๆ มาจากเทพนิยายไหน ๆ.

๑. ครึ่งแรกภิกษุทั้งหลาย ที่ตำบลคยาสิสระ, บาติจาลวรรค อฎฐก- ค. ๒๓/๓๑๑/๑๖๑.

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้าเราจะจำแสงสว่างเป็นต้น ก็ได้ด้วย ตลอดถึงการรู้ได้ว่า เทวดาเหล่านั้น ๆ มาจากเทพนิภาณนั้น ๆ ด้วยแล้ว ข้อนั้นจักเป็นญาณทัศนะที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ของเรา. ภิกษุ ท. ! โดยสมัยอื่นอีก เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปอยู่ ก็รู้ได้ว่าเทวดาเหล่านั้น มาจากเทพนิภาณนั้น ๆ แต่ไม่รู้ได้ว่า เทวดาเหล่านั้น ๆ เคลื่อนจากโลกนี้ไปอุบัติในโลกนั้น ๆ ด้วย วิบากแห่งกรรมอย่างไหน.

ภิกษุ ท. ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า ถ้าเราจะจำแสงสว่างเป็นต้น ก็ได้ด้วย ตลอดจนถึงรู้ได้ด้วยว่า เทวดาเหล่านั้น ๆ เคลื่อนจากโลกนี้ไปอุบัติในโลกนั้นได้ด้วยวิบากของกรรมอย่างนั้น ๆ แล้ว ข้อนั้น จักเป็นญาณทัศนะที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น ของเรา. ภิกษุ ท. ! โดยสมัยอื่นอีก เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปแล้วแลอยู่ ก็รู้ได้ว่า เทวดาเหล่านั้น ๆ เคลื่อนจากโลกนี้ไปอุบัติในโลกนั้นได้ด้วยวิบากของกรรมอย่างนั้น ๆ แต่ไม่รู้ได้ว่า เทวดาเหล่านั้น ๆ มีอาหารอย่างนั้น ๆ มีปรกติเสวยสุขและทุกข์อย่างนั้น ๆ เทวดาเหล่านั้น ๆ มีอายุยืนเท่านี้ ๆ คงอยู่ได้นานเท่านี้ ๆ เราเองเคยอยู่ร่วมกับเทวดา ท. เหล่านั้น หรือไม่เคยอยู่ร่วมหนอ. ภิกษุ ท. ! โดยสมัยอื่นอีก เราเป็นผู้ไม่ประมาท มีเพียร มีตนส่งไปแล้วแลอยู่ ก็รู้ได้ตลอดถึงชื่อว่า เราเคยอยู่ร่วมกับเทวดา ท. เหล่านั้น ๆ หรือไม่ แล้ว.

ภิกษุ ท. ! ตลอดเวลาเพียงไร ที่ ญาณทัศนะที่เป็นไปทัฬหีซึ่งเทวดา อันมีปรีชาญาณแปดอย่างของเรา ยังไม่บริสุทธิ์หมดจดด้วยดีแล้ว, ตลอดเวลาเพียงนั้น เรายังไม่ปฏิญาณว่า ตวัสสุพร้อมเฉพาะซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา พร้อมทั้งมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใดแล ญาณทัศนะที่เป็นไปทัฬหีซึ่งเทวดา อันมีปรีชาญาณแปดอย่างของเรา บริสุทธิ์ หมดจดด้วยดีแล้ว, เมื่อนั้น เราก็คงปฏิญาณว่า

ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้วซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวดา มาร พรหม ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาพร้อมทั้งมนุษย์.

ก็แหละ ปัญญาเครื่องรู้เครื่องเห็นเกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กลับกำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพเป็นที่เกิดใหม่ไม่มีอีกต่อไป ดังนี้.

ทรงทำลายความขลาด ก่อนตรัสรู้^๑

พราหมณ์ ! ครึ่งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่ มีความรู้สึกว่า เสนาสนะอันศักดิ์ คือป่าและป่าเปลี่ยว เป็นเสนาสนะยากที่จะเสกได้ ความสงัดยากที่จะทำได้ ยากที่จะยินดีในการอยู่คนเดียว ป่าทั้งหลายเป็นประหนึ่งว่านำไปเสียแล้วซึ่งใจแห่งภิกษุผู้ยังไม่ได้สมาธิ.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด มีกรรมทางกายไม่บริสุทธิ์ เสพเสนาสนะศักดิ์คือป่าและป่าเปลี่ยวอยู่ เพราะโทษคือกรรมทางกาย อันไม่บริสุทธิ์ของตนแล สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น ย่อมเรียกร้องมาซึ่งความขลาดและความกลัวอย่างอกุศล. ส่วนเราเอง หากได้เป็นผู้มีกรรมทางกายอันไม่บริสุทธิ์ แล้วเสพเสนาสนะศักดิ์คือป่าและป่าเปลี่ยวไม่ : เราเป็นผู้มีกรรมทางกายอันบริสุทธิ์. ในบรรดาพระอริยเจ้าทั้งหลายผู้มีกรรมทางกายอันบริสุทธิ์ และเสพเสนาสนะอันศักดิ์คือป่าและป่าเปลี่ยว เราเป็นอริยเจ้าองค์หนึ่งในพระอริยเจ้าเหล่านั้น. พราหมณ์ ! เรามองเห็นความเป็นผู้มีกรรมทางกายอันบริสุทธิ์ในตนอยู่ จึงถึงความมีขนอันตกสนิทแล้ว (ไม่ขนพอง) อยู่ในป่าได้.

๑. ภยภราวาสสูตร มุลปปริยวรรค ม.ม. ๑๒/๒๙/๓๐. ทรงเล่าแก่ชาณุตโตณพราหมณ์ ที่เชทวัน.

พราหมณ์ ! สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด มีวัจจกรรมไม่บริสุทธ์, —
 มีมโนกรรมไม่บริสุทธ์, — มีอาชวะไม่บริสุทธ์, — มีอภิษณามาก มีความกำหนด
 แก่กล้าในกามทั้งหลาย, — มีจิตพยาบาท มีดำริชั่วในใจ, — มีถิ่นมิทธะ กลุ้มรมุจิด,
 — มีจิตฟุ้งซันไม่สงบ, — มีความระแวง มีความสงสัย, — เป็นผู้ยกตนข่มท่าน,
 — เป็นผู้มัก หวาดเสียว มีชาติแห่งความขลาด, — มีความปรารถนาเต็มทีในโลก
 สักการะและสรวเสริญ, — เป็นคนเกียจคร้าน มีความเพียรเลวทราม, เป็นผู้ละสติ
 ปราศจากสัมปชัญญะ, — มีจิตไม่คงมั่น มีจิตหมุนไปผิด, — มีปัญญาเสื่อมทราม
 เป็นคนพูดบ้าน้าย, — (อย่างหนึ่ง)* — เสพเสนาสนะสังต์คือป่าและป่าเปลี่ยวอยู่;
 เพราะโทษ (อย่างหนึ่ง) นั้นของตนแล สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นย่อมมริย
 ร้องมาซึ่งความขลาด และความกลัวอย่างอกุศล. ส่วนเราเองหาได้เป็นผู้ (ประกอบ
 ด้วยโทษนั้น ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง) มีวัจจกรรมไม่บริสุทธ์ (เป็นต้น) ไม่ : เราเป็นผู้มี
 วัจจกรรมอันบริสุทธ์ (และปราศจากโทษเหล่านั้นทุกอย่าง). ในบรรดาพระอริยเจ้า
 ทั้งหมดผู้มีวัจจกรรมอันบริสุทธ์ (เป็นต้น) และเสพเสนาสนะสังต์คือป่าและป่าเปลี่ยว.
 เราเป็นอริยเจ้าองค์หนึ่ง ในพระอริยเจ้าเหล่านั้น. พราหมณ์ ! เรามองเห็น
 ความเป็นผู้วัจจกรรมอันบริสุทธ์ (เป็นต้น) ในตนอยู่ จึงถึงความเป็นผู้มีชนดกสนิท
 แล้ว แลอยู่ในป่าได้.

พราหมณ์ ! ความตกลงใจอันนี้ได้มีแก่เราว่า ถ้ากระไรในราตรี
 อันกำหนดได้แล้วว่า เป็นวัน ๑๕, ๑๕ และ ๘ คำ แห่งปักข์; สวณอันถือกันว่า
 ศักดิ์สิทธิ์ ป่าอันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ต้นไม้อันถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ เหล่าใดเป็น
 ที่น่าพึงกลัว เป็นที่ชุมชนแห่งโลมชาติ เราพึงอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้นเถิด บางที

๑. บาลีกล่าวที่ละอย่าง ๆ ซ้ำกันรวมทั้งหมดถึง ๑๖ ครั้ง นับตั้งแต่ กรรมทางกาย ลงมา, ซึ่งเขียน
 เต็ม; ส่วน ๑๕ ครั้งในที่นี้ ใช้สระกราวเดียวกัน.

เราอาจเห็นตัวความขลาดและความกลัวได้. พราหมณ์ ! เราได้อยู่ในเสนาสนะ
เช่นนั้น ในวันอันกำหนดนั้นแล้ว.

พราหมณ์ ! เมื่อเราอยู่ในเสนาสนะเช่นนั้น สัตว์ป่าแอบเข้ามา
หรือว่านกยูงทำรังไม่แห้งให้ตกลงมา หรือว่าลมพัดหยากเยื่อไปไม่ให้ตกลงมา :
ความตกใจกลัวได้เกิดแก่เราว่า นั่นความกลัวและความขลาดมาหาเราเป็นแน่.
ความคิดค้นได้มีแก่เราว่า ทำไมหนอ เราจึงเป็นผู้พะวงแต่ในความหวาดกลัว;
ถ้าอย่างไร เราจะ ทักห้ามความขลาดกลัวนั้น ๆ เสีย โดยอิริยาบถที่ความขลาด
กลัวนั้น ๆ หาใช่เรา.

พราหมณ์ ! เมื่อเราจงกรมอยู่ ความกลัวเกิดมีมา เราก็นั่ง จงกรม
แก้ความขลาด นั้น, ตลอดเวลานั้น เราไม่ยืน ไม่นั่ง ไม่นอน. เมื่อเรายืนอยู่
ความกลัวเกิดมีมา เราก็นั่ง ขึ้นแก้ความขลาด นั้น, ตลอดเวลานั้น เราไม่จงกรม
ไม่นั่ง ไม่นอน. เมื่อเรานั่งอยู่ ความกลัวเกิดมีมา เราก็นอน นอนแก้ความขลาด นั้น,
ตลอดเวลานั้น เราไม่จงกรม ไม่ยืน ไม่นอน. พราหมณ์ ! เมื่อเรานอนอยู่
ความขลาดเกิดมีมา เราก็นอน นอนแก้ความขลาด นั้น, ตลอดเวลานั้น เราไม่
จงกรม ไม่ยืน ไม่นั่งเลย.

๑. ธรรมที่ทรงอบรมอย่างมาก ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! ครึ่งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น
โพธิสัตว์อยู่, เราได้อบรมทำให้มากแล้วซึ่งธรรมห้าอย่าง. ธรรมห้าอย่างอะไร
บ้าง? ธรรมห้าอย่างคือ เราได้อบรม อิทธิบาท อันประกอบพร้อมด้วยธรรม

๑. บาลี อัฐมสูตร สัมมวารวค ปญจก. อ. ๒๒/๔๔/๖๘.

เครื่องปรุงแต่ง มีสมาธิอาศัยฉันทะ___วิริยะ___จิตตะ___วิมังสาเป็นประธานกิจ และ
ความเพียรมีประมาณโดยยังเป็นที่ทำ.

ภิกษุ ท. ! เพราะความที่เราได้อบรมทำให้มากในธรรม มีความเพียร
มีประมาณโดยยังเป็นที่ทำ, เราได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อธรรมใด ๆ ซึ่งควรทำให้แจ้ง
โดยปัญญาอันยิ่ง เพื่อทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว, ในธรรมนั้น ๆ เราได้
ถึงแล้วซึ่งความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่ยายตนะยังมีอยู่.

ภิกษุ ท. ! ถ้าเราหวังว่า เราพึงมีอิทธิวิมมีประการต่าง ๆ : ผู้เดียว
แปลงรูปเป็นหลายคน, หลายคนเป็นคนเดียว, ทำที่กำบังให้เป็นที่แจ้ง, ทำที่แจ้ง
ให้เป็นที่กำบัง, ไปได้ไม่ขัดข้อง ผ่านทะลุฝา ทะลุกำแพง ทะลุภูเขา ดุจไปใน
อากาศว่าง ๆ, ผุดขึ้นและต่ำลงในแผ่นดินได้ เหมือนในน้ำ, เดินได้เหนือน้ำเหมือน
เดินบนแผ่นดิน, ไปได้ในอากาศเหมือนนกมีปีก ทั้งที่ยังนั่งขัดสมาธิคู้บัลลังก์, ลูบ
คลำดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์อันภาพมากอย่างนี้ได้ ด้วยฝ่ามือ, และ
แสดงอำนาจทางกาย เป็นไปตลอดถึงพรหมโลกได้ ดังนั้นก็ตาม, ในอิทธิวิมมีนั้น ๆ
เราก็กถึงแล้วซึ่งความสามารถทำได้จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่ยายตนะยังมีอยู่.

ภิกษุ ท. ! หรือถ้าเราหวังว่า เราพึงทำให้แจ้งซึ่ง___ธาตุ___เจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ อันไม่มีอาสวะ เพราะหมดอาสวะ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในทิฐิธรรมนั้น
เข้าถึงแล้วแลอยู่ ดังนั้นก็ตาม. ในวิชชาานั้น ๆ เราก็กถึงแล้วซึ่งความสามารถทำได้
จนเป็นสักขีพยาน ในขณะที่ยายตนะยังมีอยู่.

วิหารธรรมที่ทรงอยู่มากที่สุด ก่อนตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! ความหวนไหวโยกโคลงของกาย หรือความหวนไหวโยก
โคลงของจิตก็ตาม ย่อมมีขึ้นไม่ได้ด้วยอำนาจแห่งการเจริญทำให้มาก ซึ่งสมาธิใด
สมาธินั้น ภิกษุย่อมจะได้โดยไม่หนักใจ ได้โดยไม่ยาก โดยไม่ลำบากเลย.

๑. บาลี มหาวาร. ส. ๑๘/๓๔๘, ๔๐๑/๑๓๒๔, ๑๓๒๕. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชตะวัน ปรากร
พระมหากัปินะเข้าสมาธินั่งไม่ไหวถึงจนเป็นปรกตินิสัย.

ภิกษุ ท. ! ความหวั่นไหวโยกโคลงของกาย หรือความหวั่นไหวโยกโคลงของจิต ก็ตาม ย่อมมีขึ้นไม่ได้ ด้วยอำนาจแห่งการเจริญทำให้มากซึ่งสมาธิไหนกันเล่า? ภิกษุ ท. ! ความหวั่นไหวโยกโคลงของกาย หรือความหวั่นไหวโยกโคลงของจิตก็ตาม ย่อมมีขึ้นไม่ได้ ด้วยอำนาจแห่งการเจริญทำให้มากซึ่งอานาปานสติสมาธิ.

ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลเจริญทำให้มากซึ่งอานาปานสติสมาธิอยู่อย่างใดเล่า ความหวั่นไหวโยกโคลงของกาย หรือความหวั่นไหวโยกโคลงของจิตก็ตาม ย่อมมีขึ้นไม่ได้?

ภิกษุ ท. ! ภิกษุในกรณีนี้ ไปสู่ป่า หรือโคนไม้ หรือเรือนว่างก็ตาม แล้วนั่งคู้ขาเข้ามารอบ ตั่งกายตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า. ภิกษุนั้นหายใจเข้าก็มีสติ หายใจออก ก็มีสติ.

เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้ายาว, เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ชัดว่าเราหายใจออกยาว.

เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าเราหายใจเข้าสั้น, เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าเราหายใจออกสั้น.

เธอย่อมทำการสำเนียงฝึกฝน โดยหลักว่า “เราจักเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวง หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราจักเป็นผู้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกายทั้งปวงหายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเนียงฝึกฝน โดยหลักว่า “เราจักเป็นผู้ทำกายสังขารให้สงบบริบูรณ์ หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราจักเป็นผู้ทำกายสังขารให้สงบบริบูรณ์ หายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราจักเป็นผู้รู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งปิติ หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราจักเป็นผู้รู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งปิตุหายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราจักเป็นผู้รู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งสุข หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราจักเป็นผู้รู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งสุขหายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราจักเป็นผู้รู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราจักเป็นผู้รู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งจิตตสังขาร หายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราจักเป็นผู้ทำจิตตสังขาร ให้สงบว่างบ้อย หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราจักเป็นผู้ทำจิตตสังขาร ให้สงบว่างบ้อย หายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราจักเป็นผู้รู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งจิต หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราจักเป็นผู้รู้สึกพร้อมเฉพาะซึ่งจิต หายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราจักเป็นผู้ทำจิตให้ปราโมทย์บันเทิงอยู่ หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราจักเป็นผู้ทำจิตให้ปราโมทย์บันเทิงอยู่ หายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราจักเป็นผู้ดำรงจิตให้ตั้งมั่นอยู่ หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราจักเป็นผู้ดำรงจิตให้ตั้งมั่นอยู่ หายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราจักเป็นผู้ทำจิตให้ปลดปล่อยอยู่ หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราจักเป็นผู้ทำจิตให้ปลดปล่อยอยู่ หายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราก็คงเป็นผู้มองเห็นความไม่เที่ยง หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราก็คงเป็นผู้มองเห็นความไม่เที่ยง หายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราก็คงเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็นความจางคลาย หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราก็คงเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็นความจางคลาย หายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราก็คงเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็นความดับสนิท หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราก็คงเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็นความดับสนิท หายใจออกอยู่”.

เธอย่อมทำการสำเหนียกฝึกฝน โดยหลักว่า “เราก็คงเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็นความสลัดกลับหลัง หายใจเข้าอยู่”, ว่า “เราก็คงเป็นผู้มองเห็นธรรมเป็นความสลัดกลับหลัง หายใจออกอยู่”. ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! เมื่อบุคคลเจริญทำให้มากซึ่งอานาปานสติสมาธิ อยู่อย่างนี้แล ความหวั่นไหวโยกโคลงแห่งกาย หรือความหวั่นไหวโยกโคลงแห่งจิตก็ตาม ย่อมมีขึ้นไม่ได้. — ฯลฯ —

ภิกษุ ท. ! แม้เราเองก็เหมือนกัน ในกาลก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพรตต์ตัวอยู่ ย่อมอยู่ด้วยวิหารธรรม คืออานาปานสติสมาธินี้เป็นส่วนมาก. เมื่อเรายู่ด้วยวิหารธรรมนี้เป็นส่วนมาก กายก็ไม่ลำบาก ตาก็ไม่ลำบาก และจิตของเราก็หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่มีอุปาทาน.

ภิกษุ ท. ! เพราะฉะนั้นในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า กายของเรา ก็อย่าลำบาก ตาของเรา ก็อย่าลำบาก และจิตของเราก็จงหลุดพ้นจากอาสวะเพราะไม่มีอุปาทานเกิด ดังนี้แล้ว; ภิกษุนี้จึงทำในใจ ในอานาปานสติสมาธินี้ ให้เป็นอย่างดี.

ภิกษุ ท.! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า ความครุ่นคิดอันเกี่ยวข้อไปทางเหย้าเรือนของเรา จงหายไปอย่างหมดสิ้น ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้นจงทำใจในอานาปานสติสมาธินี้ ให้เป็นอย่างดี.

ภิกษุ ท.! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงเป็นผู้อยู่ด้วยความรู้สึกว่าเป็นปฏิรูป ต่อสิ่งที่ไม่ปฏิรูป ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้นจงทำใจในอานาปานสติสมาธินี้ ให้เป็นอย่างดี.

ภิกษุ ท.! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงเป็นผู้อยู่ด้วยความรู้สึกว่าเป็นปฏิรูป ต่อสิ่งที่ปฏิรูป ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้นจงทำใจในอานาปานสติสมาธินี้ ให้เป็นอย่างดี.

ภิกษุ ท.! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงเป็นผู้อยู่ด้วยความรู้สึกว่าเป็นปฏิรูป ทั้งต่อสิ่งที่ไม่ปฏิรูป และต่อสิ่งที่ปฏิรูป ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้นจงทำใจในอานาปานสติสมาธินี้ ให้เป็นอย่างดี.

ภิกษุ ท.! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงเป็นผู้อยู่ด้วยความรู้สึกว่าเป็นปฏิรูป ทั้งต่อสิ่งที่ปฏิรูป และต่อสิ่งที่ไม่ปฏิรูป ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้นจงทำใจในอานาปานสติสมาธินี้ ให้เป็นอย่างดี.

ภิกษุ ท.! ในเรื่องนี้ ถ้าภิกษุหวังว่า เราพึงเป็นผู้ไม่ใส่ใจเสียเลย ทั้งต่อสิ่งที่ไม่ปฏิรูปและต่อสิ่งที่ปฏิรูป ทั้งสองอย่าง แล้วเป็นผู้อยู่อุเบกขามีสติสัมปชัญญะเกิดขึ้น ดังนี้แล้ว; ภิกษุนั้น จงทำใจในอานาปานสติสมาธินี้ ให้เป็นอย่างดี.

(ต่อแทน) มีตรัสทำนองนี้เรื่อยไปจนถึง ความหวังจะได้ ปฐมฌาน ทุกขฌาน ตทียฌาน จตุตถฌาน อากาสานัญจายตนะ วิญญาณัญจายตนะ อากิญจัญญายตนะ เนวสัญญานาสัญญายตนะ และสัญญาเวทยิตนิโรธ จนกระทั่งความดับเย็นแห่งเวทนา เพราะความไม่เพิกเฉยในเวทนานั้น เป็นที่สุด ว่าผู้ต้องการพึงทำใจในอานาปานสติสมาธินี้ให้เป็นอย่างดี.

ทรงพยายามในเนกขัมมจิต และอนุปฺพหิหารสมาบัติ ก่อนตรัสรู้

อานนท์ ! ครึ่งก่อนแต่การตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่, ความรู้ได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เนกขัมมะ (ความหลีกออกจากกาม) เป็นทางแห่งความสำเร็จ, ปวิเวก (ความอยู่สงัดจากกาม) เป็นทางแห่งความสำเร็จ, แต่แม้กระนั้น จิตของเราก็กังวลไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในเนกขัมมะ ทั้งที่เราเห็นอยู่ ว่านั่นสงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเรา เป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในกามทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งการออกจากกาม เราก็กังวลไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้สึกละเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้ากระไร เราได้เห็นโทษในกามทั้งหลาย แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในการหลีกออกจากกามแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงชั่ว, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนกขัมมะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในเนกขัมมะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ !

-
๑. บาลี นวก. อ. ๒๓/๔๕๗/๒๔๕. ตรัสแก่พระอานนท์ ที่อุรุเวลกัสสปนิคม ของชาวมัลล者在มัลลครัฐ. เนื่องจาก กปฺปสคหบดี ได้เข้าเฝ้าและกราบทูลถึงข้อที่พวกฆราวาสย่อมมีเมวมกิดในกามอยู่เป็นปรกติ, เนกขัมมะคือการหลีกออกมาเสียจากกามนั้น ปรากฏแก่พวกเขาคุณ ถ้าหรือเหตุใดก็มีคดียิ่ง เป็นที่น่าหวาดกลัวยิ่ง.

เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะสังคจากามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึง บรรลุ
 ฌานที่ ๑ อันมีวิตกวิจารณ์ มีปติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้
 เมื่อเรายูด้วยวิหารธรรม คือฌานที่ ๑ นี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่
 เป็นไปในทางกามก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา,
 เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉะนั้นฉันนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธ
 ข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ พึงบรรลุฌานที่ ๒
 เป็นเครื่องส่องใสแห่งจิตในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์
 มีแต่ปติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้น
 จิตของเราก็กังวลไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอวิตกธรรม
 (คือฌานที่ ๒) นั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ
 เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้น
 แก่เราว่า เพราะว่าโทษในอวิตกธรรม เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำ
 มาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอวิตกธรรม เราก็กังวลไม่เคยได้รับเลย
 ยังไม่เคยรู้อะไรเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้น
 แก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอวิตก แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้น
 ให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอวิตกธรรมแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้,
 ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้
 หลุดออกไป ในอวิตกธรรม โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา
 เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้
 หลุดออกไป ในอวิตกธรรม (คือฌานที่ ๒) นั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึง บรรลุฌานที่ ๒ เป็นเครื่องผ่อนไสแห่งจิตในภายใน นำให้เกิดสมาธิมีอารมณ์อันเดียว ไม่มีวิตกวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรม คือฌานที่ ๒ นี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในวิตกก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นอาหาร (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาหาร ฉะนั้นได้ดังนี้.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาหารข้อนี้เสีย ถ้ากระไรเรา เพราะความจางไปแห่งปีติ พึงอยู่อุเบกขา มีสติแลสัมปชัญญะ และพึงเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุฌานที่ ๓ อันเป็นฌานที่พระอรหันต์เจ้ากล่าวไว้ว่า ผู้ใดมีสมาธิเป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขแล้วแลอยู่เถิด ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้นจิตของเราจึงยังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไปในนิปปีติกฌาน (คือฌานที่ ๓) นั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในปิตีเป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสสงส์แห่งนิปปีติกฌาน เรายังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในปิตี แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนี้ให้มาก ได้รับอานิสสงส์ในนิปปีติกฌานแล้ว พึงเสพในอานิสสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละจะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไปในนิปปีติกฌาน โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมาเราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป

ในนิปปีติกมาน (คือมานที่ ๓) นั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ !
เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะความจางไปแห่งปีติ จึงเกิดอุเบกขา มีสติแล
สัมปชัญญะ และย่อมเสวยสุขด้วยนามกาย **บรรลุมานที่ ๓** อันเป็นมานที่
พระอริยเจ้ากล่าวว่า ผู้ได้มานนี้เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขแล้วแลอยู่.
อานนท์ ! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหการธรรมคือมานที่ ๓ นี้ การทำในใจตามอำนาจแห่ง
สัญญา ที่เป็นไปในปีติก็ยังคงแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นอาพาธ (ในทางจิต)
แก่เรา, เหมือนผู้มีสุขแล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉะนั้นก็ฉนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้น
เสีย ถ้ากระไรเรา เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัส
แลโทมนัสในกาลก่อน พึงบรรลุมานที่ ๔ อันไม่มีทุกข์และสุข มีแต่ความที่สติเป็น
ธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้น
จิตของเรายังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอุทกขมสุข
(คือมานที่ ๔) นั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ
เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดแก่เราว่า
เพราะว่าโทษในอุเบกขาสุข เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการ
คตินึกให้มาก และทั้งอันสงสแห่งอุทกขมสุข เราก็กังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคย
รู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เรา
สืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอุเบกขาสุข แล้วนำมาทำการคตินึกในข้อนั้น
ให้มาก ได้รับอันสงสในอุทกขมสุขแล้ว พึงเสพในอันสงสนั้นอย่างทั่วถึงชั่ว,
ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้
หลุดออกไป ในอุทกขมสุขโดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! โดยกาลต่อมา

เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอทุกขมสุข (คือฌานที่ ๔) นั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์ ! เมื่อเป็นเช่นนั้น, เราแล เพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึง **บรรลุฌานที่ ๔** อันไม่ทุกข์ ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขา แล้วแลอยู่. อานนท์ ! แม้เมื่อ เราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือฌานที่ ๔ นี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในอุเบกขา ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้น ยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ จนได้กั้นนั้น.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะผ่านพ้นรูปสัญญา (ความกำหนดหมายในรูป) โดยประการที่ปวงได้, เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิมสัญญา (ความกำหนดหมายอารมณ์ที่กระทบใจ), เพราะไม่ได้ทำในใจซึ่งความกำหนดหมายในภาวะต่างๆ (นันทตสัญญา) พึงบรรลุอากาศานัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สิ้นสุด” แล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์ ! แม้กระนั้น จิตของเรายังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอากาศานัญจายตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะวาทะในรูปทั้งหลาย เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสสแห่งอากาศานัญจายตนะ เราก็กังเวยได้รบเลย ยังไม่เคยรู้สเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์ ! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในรูปทั้งหลาย แล้วนำมาทำการคิดนึก

ในขั้นนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอากาสนัญจายตนะแล้ว ฟังเสฟในอานิสงส์นั้น อย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราฟังแล่นไป ฟังเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากาสนัญจายตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเรา จึงแล่นไป จึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากาสนัญจายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เมื่อเป็นเช่นนั้น เราแล เพราะผ่านพ้น รูปสัญญาโดยประการทั้งปวงเสียได้ เพราะความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฏิสมสัญญา เพราะ ไม่ได้ทำในใจซึ่งนานัตตสัญญา จึง บรรลุอากาสนัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า “อากาศไม่มีที่สิ้นสุด” แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรม คืออากาสนัญจายตนะนี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในรูปทั้งหลาย ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้น ยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือน ผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉันทกัณณัน.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะผ่านพ้นอากาสนัญจายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว ฟังบรรลุ วิทยญาณัญจายตนะ อันมีการทำในใจว่า “วิทยญาณไม่มีที่สิ้นสุด” แล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้นจิตของเราก็กังวลไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในวิทยญาณัญจายตนะนั้น ทั้งที่เรารู้ว่านั่น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในอากาสนัญจายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมา ทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งวิทยญาณัญจายตนะ เราก็กังวลไม่เคย ได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิด

ได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอากาสนัญจายตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในวิญญานัญจายตนะแล้ว ฟังเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงชั่ว, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราฟังแล่นไป ฟังเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิญญานัญจายตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป ฟังเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในวิญญานัญจายตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เราแล ผ่านพ้นอากาสนัญจายตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง บรรลुวิญญานัญจายตนะ อันมี การทำในใจว่า “วิญญานไม่มีที่สิ้นสุด” แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือวิญญานัญจายตนะนี้ การทำในใจตามอำนาจ แห่งสัญญาที่เป็นไปในอากาสนัญจายตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ จันใดก็จันนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อ นั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะผ่านพ้นวิญญานัญจายตนะโดยประการทั้งปวง เสียแล้ว ฟังบรรลुอากิญจัญญายตนะ อันมี การทำในใจว่า “อะไรๆ ไม่มี” แล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้นจิตของเรายังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในอากิญจัญญายตนะนั้น ทั้งที่เรารู้เห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในวิญญานัญจายตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมา ทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอานิสงส์แห่งอากิญจัญญายตนะ เราก็กังไม่เคยได้รับเลย

ยังไม่เคยรู้สเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในวิญญานัญญาตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอานิสงส์ในอากิญจัญญาตนะแล้ว พึงเสพในอานิสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากิญจัญญาตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในอากิญจัญญาตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เราแล ผ่านพ้นวิญญานัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง**บรรลุอากิญจัญญาตนะ** อันมีการทำในใจว่า “อะไร ๆ ไม่มี” แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเรายู่ด้วยวิหารธรรมคืออากิญจัญญาตนะนี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในวิญญานัญญาตนะ ก็ยังเกิดแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้น ชัดขวาง เพราะอาพาธ จันใดก็จันนั้น.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา เพราะผ่านพ้นอากิญจัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว พึงบรรลุเนวสัญญานาสัญญาตนะ^๑ แล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้น จิตของเราก็กังวลไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในเนวสัญญานาสัญญาตนะนั้น ทั้งที่เราเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเราเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เราว่า เพราะว่าโทษในอากิญจัญญาตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำมา

๑. เนวสัญญานาสัญญาตนะ คืออรุณปานขั้นที่สงบ ถึงขนาดที่เรียกว่า มีความรู้สึก ก็ไม่ใช่ ไม่มีความรู้สึก ก็ไม่ใช่ เป็นความสงบในขั้นที่ยากที่คนธรรมดาจะเข้าใจได้ขึ้นไปแล้ว.

ทำการคิดนึกให้มาก และทงอันสงส์แห่งแนวสัญญานาสัญญาตนะ เรากียังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้รสเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า, ถ้าหากเราได้เห็นโทษในอากิญจัญญาตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอันสงส์ในแนวสัญญานาสัญญาตนะแล้ว ฟังเสพในอันสงส์นั้นอย่างทั่วถึงไซ้, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราฟังแล่นไป ฟังเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในแนวสัญญานาสัญญาตนะ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้วอย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จังเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในแนวสัญญานาสัญญาตนะนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เราแล ผ่านพ้นอากิญจัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง **บรรลุนวสัญญานาสัญญาตนะ** แล้วแลอยู่. อานนท์! แม้เมื่อเราอยู่ด้วยวิหารธรรมคือแนวสัญญานาสัญญาตนะนี้ การทำในใจตามอำนาจแห่งสัญญาที่เป็นไปในอากิญจัญญาตนะก็ยังคงแทรกแซงอยู่. ข้อนั้นยังเป็นการอาพาธ (ในทางจิต) แก่เรา, เหมือนผู้มีสุข แล้วยังมีทุกข์เกิดขึ้นขัดขวาง เพราะอาพาธ ฉนได้ก็ฉนน.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า เพื่อกำจัดอาพาธข้อนั้นเสีย ถ้ากระไรเรา ผ่านพ้นแนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว ฟังบรรลุนวสัญญาเวทยินโรธ แล้วแลอยู่เกิด ดังนี้. อานนท์! แม้กระนั้น จิตของเรากียังไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ได้ ไม่หลุดออกไป ในสัญญาเวทยินโรธนั้น ทั้งที่เรเห็นอยู่ว่านั่น สงบ.

อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า อะไรหนอ เป็นเหตุเป็นปัจจัย ที่ทำให้จิตของเรามีเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความรู้สึกได้เกิดขึ้นแก่เรวว่า เพราะว่าโทษในแนวสัญญานาสัญญาตนะ เป็นสิ่งที่เรายังมองไม่เห็น ยังไม่ได้นำ

มาทำการคิดนึกให้มาก และทั้งอันสงฆ์แห่งสัญญาเวทยินโรธ เราก็ยังไม่เคยได้รับเลย ยังไม่เคยรู้สเลย; จิตของเราจึงเป็นเช่นนั้น. อานนท์! ความคิดได้เกิดขึ้นแก่เราสืบไปว่า ถ้าหากเราได้เห็นโทษในแนวสัญญานาสัญญาตนะ แล้วนำมาทำการคิดนึกในข้อนั้นให้มาก ได้รับอันสงฆ์ในสัญญาเวทยินโรธแล้ว พึงเสพในอันสงฆ์นั้นอย่างทั่วถึงชั่ว, ข้อนั้นแหละ จะเป็นฐานะที่จะทำให้จิตของเราพึงแล่นไป พึงเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไป ในสัญญาเวทยินโรธ โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! โดยกาลต่อมา เราได้ทำเช่นนั้นแล้ว อย่างทั่วถึง จิตของเราจึงแล่นไป จินเลื่อมใส ตั้งอยู่ได้ หลุดออกไปในสัญญาเวทยินโรธนั้น โดยที่เห็นอยู่ว่านั่น สงบ. อานนท์! เราแล ผ่านพ้นแนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวงเสียแล้ว จึง บรรลุสัญญาเวทคินโรธแล้วแลอยู่ (ไม่มีอาพาธอะไร ๆ อีกต่อไป). อนึ่ง อาสวะทั้งหลาย ได้ถึงความสิ้นไปรอบ เพราะเราเห็น (อริยสัจสี่) ได้ด้วยปัญญา.

ทรงอธิบายฐานความเพียร ก่อนตรัสรู้

ภิกษุ ท. ! เราได้รู้ถึงธรรมสองอย่าง คือ ความไม่รู้จักพอในกุศลธรรมทั้งหลาย และ ความเป็นผู้ไม่ถอยหลัง ในการตั้งความเพียร.

เราตั้งความเพียรคือความไม่ถอยหลังว่า “หลัง เอ็น กระดูก จักเหลืออยู่ เนื้อและเลือดในสรีระจักเหือดแห้งไปก็ตามที่ เมื่อยังไม่ลุถึงประโยชน์อันบุคคลจะลุได้ด้วยกำลังของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของบุรุษแล้ว จักหยุดความเพียรนั้นเสีย เป็นไม่มีเลย” ดังนี้. ภิกษุ ท. ! เรานั้นได้บรรลุความตรัสรู้เพราะความไม่ประมาณ ได้บรรลุโยคักเขมธรรมอันไม่มีอันยิ่งไปกว่า เพราะความไม่ประมาณแล้ว.

๑. บาลี ปิฎกมุตตม กัมมกรณวรรค ทุก. อ. ๒๐/๖๔/๒๕๑.

ความค้นคว้าสำคัญ ก่อนตรัสรู้

ภิกษุ ท. ! ความค้นคว้าสำคัญ (มหาสุบิน) ๕ อย่างได้ปรากฏแก่ ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าครั้งเมื่อก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็น โพรสีต^๑ตัวอยู่. ๕ อย่าง คืออะไรบ้างเล่า? คือ :-

มหาปรุ^๒พิน^๓เป็นที่นอนอันใหญ่ของตถาคต จอมเขาหิมวันต์เป็นหมอน มือข้างซ้ายพาดลงที่สมุทรด้านตะวันออก มือข้างขวาพาดลงที่สมุทรด้านตะวันตก เท้าทั้งสองหย่อนลงที่สมุทรด้านทักษิณ. ภิกษุ ท. ! นี่เป็นมหาสุบินข้อที่ ๑ ได้มีแล้วแก่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งเมื่อก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพรสีตตัวอยู่.

ข้ออื่นอีก : ภูเขา^๔ ๒ งอกขึ้นจากสะดือ ขึ้นไปสูงจดฟ้า. ภิกษุ ท. ! นี่เป็นมหาสุบินข้อที่ ๒ ได้มีแล้วแก่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งเมื่อก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพรสีตตัวอยู่.

ข้ออื่นอีก : หนอนทั้งหลาย มีสีขาวหาวคำ กลานขึ้นมาจากเท้า จนถึงเข่า. ภิกษุ ท. ! นี่เป็นมหาสุบินข้อที่ ๓ ได้มีแล้วแก่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพรสีตตัวอยู่.

ข้ออื่นอีก : นกทั้งหลาย สจำพวก มีสีต่างๆ กัน มาแล้วจากทิศทั้งสี่ หมอบลงที่ใกล้เท้าแล้ว กลายเป็นสีขาวหมด. ภิกษุ ท. ! นี่เป็นมหาสุบินข้อที่ ๔ ได้มีแล้วแก่ตถาคตผู้อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้งก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพรสีตตัวอยู่.

๑. บาลี จัฏฐสูตร พราหมณวรรค ปญจก. อ. ๒๒/๒๖๗/๑๔๖.

๒. ศัพท์นี้ บาลีเป็น ทิรียา นาม คินชาติ แปลว่าภูเขาแพรกก็เคยแปลกัน.

ข้ออื่นอีก : ตถาคตได้ เค้นไปบนอุजारะกองใหญ่เหมือนภูเขา อุजारะมิได้เบือนเลย. ภิกษุ ท. ! นี่เป็นมหาสุบินข้อที่ ๕ ได้มีแล้วแก่ตถาคตผู้รันทด-
สมาสัมพุทธเจ้า ครังก่อนแต่การตรัสรู้ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ยังเป็นโพธิสัตว์อยู่.

ภิกษุ ท. ! ข้อว่ามหาปฐพีเป็นที่นอนใหญ่ของตถาคต จอมเขา
หิมวันต์เป็นหมอน มือข้างซ้ายพาดลงที่สมุทรด้านตะวันออก มือข้างขวาพาด
ลงที่สมุทรด้านตะวันตก เท้าทั้งสองหย่อนลงในสมุทรด้านทักษิณนั้น เป็น มหาสุบิน
ข้อที่ ๑ เพื่อให้รู้ข้อที่ตถาคตผู้รันทดสมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้อนัตตธรรมมา-
สัมโพธิญาณ. ข้อว่าหญ้าคาออกจากสะดือ ขึ้นไปสูงจดฟ้า เป็น มหาสุบินข้อที่ ๒
เพื่อให้รู้ข้อที่ตถาคตผู้รันทดสมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะซึ่งอริยอัฏฐังคิก-
มรรค แล้วประกาศเพียงไร แก่มนุษย์และเทวดา (ขึ้นไปถึงพรหม). ข้อว่า
หนอนทั้งหลายมีสีขาหวัดำคลานขึ้นมาตามเท้าจนถึงเข่าขึ้น เป็น มหาสุบินข้อที่ ๓
เพื่อให้รู้ข้อที่คฤหัสถ์ผู้หนึ่งชาวเป็นอันมาก ถึงตถาคตเป็นที่พึงตลอดชีวิต. ข้อว่า
นกสีจำพวกมีสีต่างๆ กัน มาจากทิศทั้งสี่ หมอบลงที่เท้าแล้วกลายเป็นสีขาหมด
นั้น เป็น มหาสุบินข้อที่ ๔ เพื่อให้รู้ข้อที่ วรรณะสีจำพวก เหล่านี้คือ กษัตริย์
พราหมณ์ เวสส์ สุทท์ ได้ออกจากเรือนมาบวชในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว
อย่างไม่เกี่ยวข้องกับเรือน ย่อมทำให้แจ้งซึ่งวิมุตติอันไม่มีอันยิ่งไปกว่า ได้. ข้อว่า
ตถาคตเดินไปบนกองอุजारะใหญ่เหมือนภูเขา อุजारะไม่เบือนเลยนั้น เป็น
มหาสุบินข้อที่ ๕ เพื่อให้รู้ข้อที่ตถาคตเป็นผู้มีลาภในบริกขาร คือจีวร บิณฑบาต
เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชทั้งหลาย แต่ตถาคตไม่ติดจมนุ่มกามใจในลาภนั้น,
เมื่อบริโภค ก็บริโภคด้วยความเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องออกไปพ้นจากทุกข์ได้.

อาการแห่งการตรัสรู้^๑

ราชกุมาร ! ครั้นเรากลิ่นกินอาหารหยาบ ทำกายให้มีกำลังได้แล้ว, เพราะสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงบรรลุ **ฌานที่ ๑** มีวิตกวิจารณ์ปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกแล้วแลอยู่. เพราะสงบวิตกวิจารณ์เสียได้ จึงบรรลุ **ฌานที่ ๒** เป็นเครื่องผ่อนใสในภายใน เป็นที่เกิดสมาธิแห่งใจ ไม่มีวิตกวิจารณ์แต่ปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่. เพราะความจางไปแห่งปีติ ย่อมอยู่-อุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย จึงบรรลุ **ฌานที่ ๓** อันเป็นฌานที่พระอริยเจ้ากล่าวได้ว่าผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้อยู่อุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข, แล้วแลอยู่. และเพราะละสุขและทุกข์เสียได้ เพราะความดับหายไปแห่งโสมนัสและโทมนัสในกาลก่อน จึงได้บรรลุ **ฌานที่ ๔** อันไม่ทุกข์ไม่สุข มีแต่ความที่สติเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาแล้วแลอยู่.

เรานั้น ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลสเป็นธรรมชาติอันอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหวตั้งอยู่เช่นนั้นแล้ว ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **บุพเพนิวาสานุสสติญาณ**. เรานั้นระลึกถึงขั้นที่ที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อน ได้หลายประการ คือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติ สามชาติ สี่ชาติ ห้าชาติบ้าง, สิบชาติ ยี่สิบชาติ สามสิบชาติ สี่สิบชาติ ห้าสิบชาติบ้าง, ร้อยชาติ พันชาติ แสน ชาติบ้าง, ตลอดหลายสังวัฏฏกัปป์ หลายวิวัฏฏกัปป์ หลายสังวัฏฏกัปป์และวิวัฏฏกัปป์ บ้าง, ว่าเมื่อเราอยู่ในภพโน้น มีชื่ออย่างนั้น มีโคตร มีวรรณะ มีอาหาร อย่างนั้นๆ, เสวยสุขและทุกข์เช่นนั้นๆ มีอายุสุดลงเท่านั้น; ครั้นจุตติจากภพนั้นแล้ว

๑. ไพบูลย์ธรรมสาร ราชวรค ม.ม. ๑๓/๔๕๔/๕๐๕, สการวสุทร พราหมณวรรค ม.ม. ๑๓/๖๔๕/๗๕๔, มหาสังกตสูตร ม.ม. ๑๒/๔๕๔/๔๒๗. ท่อนนี้ปาสราสีสูตร ไม่มี, ท่อไป ในสการวสุทรวรรคและมหาสังกตสูตรก็มี.

ได้เกิดในภพโน้น มีชื่อ โคตร วรรณะ อาหาร อย่างนั้นๆ, ได้เสวยสุข และทุกข์เช่นนั้นๆ มีอายุสุดลงเท่านั้น; ครั้นจุติจากภพนั้นๆแล้ว มาเกิดในภพนี้. เรานี้ระลึกถึงขั้นที่เคยอยู่อาศัยในภพก่อนได้หลายประการ พร้อมทั้งอาการและลักษณะดังนี้. ราชกุมาร ! นี่เป็น วิชาที่ ๑ ที่เราได้บรรลุแล้ว ในยามแรกแห่งราตรี. อวิชชาถูกทำลายแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืด ถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่ผู้ไม่ประมาท มีเพียรเพาบาป มีตนส่งไปแล้วแลอยู่, โดยควร.

เรานี้ ครั้นเมื่อจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลส เป็นธรรมชาติอันอ่อนโยนควรแก่การงาน ถึงความไม่หวั่นไหวตั้งอยู่เช่นนั้นแล้ว ได้น้อมจิตไปเฉพาะต่อ **อรูปาภญาณ**. เรามีจักขุทิพย์ บริสุทธิ์กว่าจักขุของสามัญมนุษย์, ย่อมแลเห็นสัตว์ทั้งหลายจุติอยู่ บังเกิดอยู่, เลวทรามประณีต, มีวรรณะดี มีวรรณะเลว, มีทุกข์ มีสุข. เราจึงแจ้งชัด หมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย ! สัตว์เหล่านั้นหนอ ประกอบกายทุจริต วิจิตรจิตร มโนทุจริต พุติเตียนพระอริยเจ้าทั้งหลาย เป็นมิจฉาทิฎฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ล้วนพากันเข้าสู่อบายทุกคติวินิบาตนรก. ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! ส่วนสัตว์เหล่านั้นหนอ ประกอบกายสุจริต วิจิตรจิตร มโนสุจริต ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า, เป็นสัมมาทิฎฐิ ประกอบการงานด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ, เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไป ย่อมพากันเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์.” เรามีจักขุทิพย์ บริสุทธิ์ล่วงจักขุสามัญมนุษย์ เห็นเหล่าสัตว์ผู้จุติอยู่ บังเกิดอยู่ เลว ประณีต มีวรรณะดี วรรณะทราม มีทุกข์ มีสุข. รู้ชัดหมู่สัตว์ผู้เข้าถึงตามกรรมได้ดังนี้. ราชกุมาร ! นี่เป็น วิชาที่ ๒ ที่เราได้บรรลุแล้วในยามกลางแห่งราตรี. อวิชชา ถูกทำลายแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้น

แทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่ผู้ไม่ประมาท มีเพียรเพียรไป มีตนส่งไปแล้วแลอยู่, โดยควร.

เรานั้น ครั้นจิตตั้งมั่นบริสุทธิ์ผ่องใสไม่มีกิเลส ปราศจากกิเลสเป็นธรรมชาติอันโยนกว่การทำงาน ถึงความไม่หวั่นไหวตั้งอยู่เช่นนี้แล้ว ก็อันมจิตไปเฉพาะต่อ **อสาวิกขณญาณ**, เราย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์, นี่เหตุแห่งทุกข์, นี่ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์, นี่ทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งทุกข์; และเหล่านี้เป็นอัสวะทั้งหลาย, นี่เหตุแห่งอัสวะทั้งหลาย, นี่ความดับไม่เหลือแห่งอัสวะทั้งหลาย, นี่เป็นทางให้ถึงความดับไม่เหลือแห่งอัสวะทั้งหลาย.” เมื่อเรารู้อยู่อย่างนี้ เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็พ้นจากกามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ. ครั้นจิตพ้นวิเศษแล้วก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่า จิตพ้นแล้ว. เรารู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์จบแล้ว กิจที่ต้องทำได้ทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำเพื่อความ (หลุดพ้น) เป็นอย่างนี้ มิได้มีอีก. ราชกุมาร ! นี่เป็น **วิชาที่ ๓** ที่เราได้บรรลุแล้วในยามปลายแห่งราตรี. อวิชชาถูกทำลายแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว, ความมืดถูกทำลายแล้ว ความสว่างเกิดขึ้นแทนแล้ว, เช่นเดียวกับที่เกิดแก่บุคคลผู้ไม่ประมาท มีเพียรเพียรไป มีตนส่งไปแล้วแลอยู่, โดยควร.

สิ่งที่ตรัสรู้

ภิกษุ. ท. ! มีสิ่งที่แล่นดังไฟสุดโต่งอยู่สองอย่าง. ที่บรรพชิตไม่ควรข้องแวะด้วย. สิ่งที่แล่นดังไฟสุดโต่งนั้นคืออะไร ? คือ การประกอบตนพัวพันอยู่ด้วยความใคร่ในกามทั้งหลาย อันเป็นการกระทำที่ยังต่ำ เป็นของชาวบ้าน เป็นของคนชั้นบุณชน ไม่ใช่ของพระอริยเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, และการ

๑. บาลี มหาวาร. ต. ๑๔/๕๒๘/๑๖๖๔. ทรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่อุปสมบทมฤคทายวัน.

ประกอบความเพียรในการทรมานตนให้ลำบาก อันนำมาซึ่งความทุกข์ ไม่ใช่ของ พระอริยเจ้า ไม่ประกอบด้วยประโยชน์, สองอย่างนี้แล.

ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติเป็นทางสายกลาง ที่ไม่ตั้งไปหาสิ่งสุดโต่งสอง อย่างนั้น เป็นข้อปฏิบัติที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักขุ เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อันยิ่ง เพื่อความ ตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง ที่ไม่ตั้งไปหาสิ่งสุดโต่ง สอง อย่างนั้น เป็นอย่างไรเล่า ? ภิกษุ ท. ! ข้อปฏิบัติอันเป็นทางสายกลางนั้น คือข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางอันประเสริฐ ประกอบอยู่ด้วยองค์แปดประการนี้เอง. แปดประการคืออะไรเล่า ? คือความเห็นที่ถูกต้อง ความดำริที่ถูกต้อง การพูดจาที่ ถูกต้อง การทำกิจการงานที่ถูกต้อง การอาชีพที่ถูกต้อง ความพากเพียรที่ถูกต้อง ความ วาสนาที่ถูกต้อง ความตั้งใจแน่วแน่ที่ถูกต้อง. ภิกษุ ท. ! นี้แล คือข้อปฏิบัติที่เป็น ทางสายกลาง ที่ตถาคตได้ตรัสรู้เฉพาะแล้ว เป็นข้อปฏิบัติทำให้เกิดจักขุ ทำให้เกิด ญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้อันยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพาน.

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือความจริงอันประเสริฐ เรื่องความทุกข์ คือ ความเกิดก็เป็นทุกข์ ความแก่ก็เป็นทุกข์ ความเจ็บไข้ก็เป็นทุกข์* ความตาย ก็เป็นทุกข์, ความประจวบกับสิ่งที่ไม่รัก เป็นทุกข์ ความพรากจากสิ่งที่รัก เป็นทุกข์ ความปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่ได้สิ่งนั้น เป็นทุกข์, กล่าวโดยย่อ ชนฺธํหา ที่ประกอบด้วยอุปาทาน เป็นทุกข์.

ภิกษุ ท. ! นี้แลคือความจริงอันประเสริฐ เรื่องแดนเกิดของความทุกข์ คือตัณหา อันเป็นเครื่องทำให้มีการเกิดอีก อันประกอบอยู่ด้วยความกำหนด

-
๑. ในบาลีพระไตรปิฎกสยามรัฐ มีคำว่า พุยริปี ทุกฺขา คัวย, ซึ่งฉบับสวคณนธ์ ไม่มี แต่ไป มีบทว่า โสภปริเทวทุกฺขโทมนสสุปายาสาปี ทุกฺขา, ซึ่งในพระไตรปิฎกไม่มี.

ด้วยอำนาจความเพียร อันเป็นเครื่องให้ผลิตเพียรอย่างยิ่งในอารมณ์นั้นๆ, ได้แก้
ตัณหาในกาม ตัณหาในความมีความเป็น ตัณหาในความไม่มีไม่เป็น.

ภิกษุ ท. ! นี่แลคือความจริงอันประเสริฐ เรื่องความดับไม่เหลือของ
ความทุกข์ คือ ความดับสนิทเพราะจางไปโดยไม่มีเหลือของตัณหานั่นนั่นเอง
คือความสลัดทิ้ง ความสละคืน ความปล่อย ความทำให้ไม่มีที่อาศัย ซึ่งตัณหานั้น.

ภิกษุ ท. ! นี่แลคือความจริงอันประเสริฐ เรื่องข้อปฏิบัติอันทำสัตว์
ให้ถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์ คือข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางอันประเสริฐ
อันประกอบด้วยองค์แปดประการนี้ ได้แก่ความเห็นที่ถูกต้อง ความดำริที่ถูกต้อง
การพูดจาที่ถูกต้อง การทำภาระงานที่ถูกต้อง การอาชีพที่ถูกต้อง ความพากเพียร
ที่ถูกต้อง ความรำลึกที่ถูกต้อง ความตั้งใจมั่นคงที่ถูกต้อง.

ภิกษุ ท. ! จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว
วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นในสิ่งที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟัง
มาแต่ก่อน เกิดขึ้นแก่เราว่า นี่คือความจริงอันประเสริฐ คือความทุกข์, เกิดขึ้น
แก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐคือความทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้, เกิดขึ้น
แก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐคือความทุกข์นี้ เราตถาคตกำหนดรู้รอบแล้ว.

ภิกษุ ท. ! จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว
วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นในสิ่งที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมา
แต่ก่อน เกิดขึ้นแก่เราว่า นี่คือความจริงอันประเสริฐ คือแดนเกิดของทุกข์,
เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐ คือแดนเกิดของทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่ควร
ละเสีย, เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐ คือแดนเกิดของความทุกข์นี้
เราตถาคตละได้แล้ว.

ภิกษุ ท. ! จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว
วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นในสิ่งที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมา

แต่ก่อน เกิดขึ้นแก่เราว่า นี่คือความจริงอันประเสริฐ คือความดับไม่เหลือของความทุกข์, เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือของความทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง, เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐคือความดับไม่เหลือของความทุกข์นี้ เราตถาคตได้ทำให้แจ้งแล้ว.

ภิกษุ ท. ! จักขุเกิดขึ้นแล้ว ญาณเกิดขึ้นแล้ว ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว วิชาเกิดขึ้นแล้ว แสงสว่างเกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นในสิ่งที่เราไม่เคยได้ยินได้ฟังมา แต่ก่อน เกิดขึ้นแก่เราว่า นี่คือความจริงอันประเสริฐ คือข้อปฏิบัติที่ทาสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์, เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐคือข้อปฏิบัติที่ทาสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์นี้ เป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิดมี, เกิดขึ้นแก่เราว่า ก็ความจริงอันประเสริฐ คือข้อปฏิบัติที่ทาสัตว์ให้ถึงความดับไม่เหลือของความทุกข์นี้ เราตถาคตได้ทำให้เกิดมีแล้ว.

ภิกษุ ท. ! ตลอดกาลเพียงไร ที่ญาณทัศนะเครื่องรู้เห็นตามเป็นจริงของเรา อันมีปรีชาญาณสาม มีอาการสิบสอง ในอริยสัจทั้งสี่ เหล่านี้ยังไม่เป็นญาณทัศนะที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดี; ตลอดกาลเพียงนั้น เรายังไม่ปฏิญาณว่าได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้วซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาแลมนุษย์.

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด ญาณทัศนะเครื่องรู้เห็นตามเป็นจริงของเรา อันมีปรีชาญาณสาม มีอาการสิบสอง ในอริยสัจทั้งสี่ เหล่านี้เป็นญาณทัศนะที่บริสุทธิ์สะอาดด้วยดี; เมื่อนั้น เราก็ปฏิญาณว่าเป็นผู้ได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะแล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาแลมนุษย์.

การตรัสรู้คือการที่บรุษแห่งพระพุทธเจ้าในอดีต^๑

ภิกษุ ท. ! เปรียบเหมือนบุรุษเที่ยวไปในป่าทึบ เกิดพบรอยทางซึ่งเคยเป็นหนทางเก่า ที่มนุษย์แต่กาลก่อนเคยใช้เดินแล้ว. บุรุษนั้นจึงเดินตามทางนั้นไป เมื่อเดินไปตามทางนั้นอยู่ ได้พบซากนครซึ่งเป็นราชธานีโบราณ อันมนุษย์ทั้งหลายแต่กาลก่อนเคยอยู่อาศัยแล้ว เป็นที่อันสมบูรณ์ด้วยสวน สมบูรณ์ด้วยป่าไม้ สมบูรณ์ด้วยสระโบกขรณี มีซากกำแพงล้อม มีภูมิภาคน้ำารัณมย์. ภิกษุ ท. ! ลำดับนั้น บุรุษนั้นเข้าไปกราบทูลแจ้งข่าวแก่พระราช หรือแก่มหาอำมาตย์ของพระราชว่า “ขอท้าวพระกรุณาจงทรงทราบเถิด : ข้าพระเจ้าเมื่อเที่ยวไปในป่าทึบ ได้เห็นรอยทางซึ่งเคยเป็นหนทางเก่า ที่มนุษย์แต่กาลก่อนเคยใช้เดินแล้ว. ข้าพระเจ้าได้เดินตามทางนั้นไป เมื่อเดินไปตามทางนั้นอยู่ ได้พบซากนครซึ่งเป็นราชธานีโบราณ อันมนุษย์ ท. แต่กาลก่อนเคยอยู่อาศัยแล้ว เป็นที่อันสมบูรณ์ด้วยสวน สมบูรณ์ด้วยป่าไม้ สมบูรณ์ด้วยสระโบกขรณี มีซากกำแพงล้อม มีภูมิภาคน้ำารัณมย์. ขอพระองค์จงปรับปรุงสถานที่นั้นให้เป็นนครเถิด พระเจ้าข้า !” ดังนี้.

ภิกษุ ท. ! ลำดับนั้น พระราชหรือมหาอำมาตย์ของพระราชนั้น จึงปรับปรุงสถานที่นั้นขึ้นเป็นนคร. สมัยต่อมา นครนั้นได้กลายเป็นนครที่มั่งคั่ง และรุ่งเรือง มีประชาชนมาก เคลื่อนกล่นด้วยมนุษย์ ถึงแล้วซึ่งความเจริญไพบุลย์, นัฉนใด; ภิกษุ ท. ! ข้อนี้กัฉนนั้น : เราได้เห็นแล้วซึ่งรอยทางเก่า ที่เคยเป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว.

ภิกษุ ท. ! ก็รอยทางเก่า ที่เคยเป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อนเคยทรงดำเนินแล้ว นั้นเป็นอย่างไรเล่า ? นั้นคืออริยอัฏฐัง-

๑. บาลี สุตที่ ๕ มหาวรรค อภิสมยสุตต์ นิทาน. ตี. ๑๖/๑๒๘/๒๔๓. ทวิสแก้ภิกษุทั้งหลาย ที่เชทวัน.

คิกมรรคนั้นนั่นเทียว ได้แก่สิ่งเหล่านี้คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ. ภิกษุ ท. !
 นี่แล รอยทางเก่าที่เป็นหนทางเก่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในกาลก่อน
 เคยทรงดำเนินแล้ว. **เรานั้น ได้ดำเนินไปตามแล้วซึ่งหนทางนั้น. เมื่อดำเนินไป
 ตามซึ่งหนทางนั้นอยู่, เราได้รู้ยังเฉพาะแล้วซึ่งขรามรณะ,** ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้นแห่ง
 ขรามรณะ, ซึ่งความดับไม่เหลือแห่งขรามรณะ, ซึ่งข้อปฏิบัติเครื่องทำสัตว์ให้ถึง
 ความดับไม่เหลือแห่งขรามรณะ ; ---

(ข้อความต่อไปจากนี้ ได้ตรัสถึงชาติ - ภพ - อุปาทาน - คณหา - เวทนา - ผัสสะ -
 สหทัยกะ - นามรูป - วิญญาณ สุตตงเพียงสังขาร โดยอาการทั้งสี่, กังที่ใดตรัสในกรณีแห่งขรามรณะ
 เหมือนกันทุกตัวอักษร เว้นแต่ชื่อของทวิฏฐสมุปบันธมนั้น ๆ เท่านั้น).

การตรัสรู้คือการทรงรู้แจ้งคตสยคนะโคธอาการห้า^๑

(ครั้งหนึ่ง ประทับอยู่ที่เชตวัน ทวีตเวียกภิกษุ ท. มาแล้ว ได้ตรัสเรื่องสมณพราหมณ์
 ที่มีทิฏฐิต่างๆกัน โดยแบ่งเป็นพวกๆ คือตรัสพวกอปรรณทานุทิฏฐิมิทิฏฐิปรารภขันธส่วนอนาคค ๕
 พวก ได้แก่พวกสญญิวาท อสญญิวาท เนวสญญินาสญญิวาท อุจเฉทวาท และทิฏฐธัมมนิพพานวาท
 แล้วตรัสพวกปุพพันทานุทิฏฐิ มีทิฏฐิปรารภขันธส่วนอติก ๑๖ พวก และตรัสถึงทิฏฐธัมมนิพพานวาท
 ของพวกที่สลดอปรรณทานุทิฏฐิและปุพพันทานุทิฏฐิเสีย แล้วไปถือเอานิรามิสสุขอันเกิดจากฌานทุกระดับ
 ว่าเป็นนิพพาน แล้วสำคัญกันว่า เป็นผู้สงบงำบ คับเย็น ไม่มีอุปาทาน ทรงระบุน่า นั้นเป็นเพียง
 อุปาทานของคนพวกนั้น ตถาคตทรงทราบว่อุปาทานนั้นเป็นทิฏฐิหยาบที่คนเหล่านั้นปรุงขึ้น และ
 ธรรมเป็นที่คับแห่งอุปาทานที่คน ท. เหล่านั้นปรุงขึ้นก็มีอยู่ ทรงเห็นธรรมเป็นเครื่องออกจากอุปาทาน
 เหล่านั้น ไม่เวียนไปสู่อุปาทานเหล่านั้น ทั้งนี้แล้ว ได้ตรัสข้อความนี้สืบต่อไปว่า :-)

๑. บาลี บัณฑิตยสูตร อุปปริ. ม. ๑๔/๔๐/๔๑. ทวีตแก่ภิกษุ ท. ที่เชตวัน.

ภิกษุ ท. ! กิบทแห่งธรรม นั้นแล เป็นกิบทแห่งธรรมอันประเสริฐ สงบรำบับ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า อันตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะแล้ว (ตรัสรู้); นั่นคือ ความที่ตถาคตรู้แจ้งตามที่เป็นจริง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความดับลง ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันดำทรมาน ซึ่งอุปายเป็นเครื่องออก แห่งผัสสาชยตนะทั้ง ๖ แล้วจึงหลุดพ้น เพราะความไม่ยึดมั่นถือมั่น.

ภิกษุ ท. ! นั้นแหละ คือข้อที่ตถาคตได้รู้พร้อมเฉพาะซึ่งกิบทแห่งธรรมอันประเสริฐ สงบรำบับ ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า; กล่าวคือ ความที่ตถาคตรู้แจ้งตามที่เป็นจริง ซึ่งเหตุให้เกิดขึ้น ซึ่งความดับลง ซึ่งรสอร่อย ซึ่งโทษอันดำทรมาน ซึ่งอุปายเป็นเครื่องออก แห่งผัสสาชยตนะทั้ง ๖ แล้วจึงหลุดพ้นเพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่น.

เกิดแสงสว่างเนื่องด้วยการตรัสรู้^๑

ภิกษุ ท. ! เมื่อใด ตถาคตได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ, ในขณะนั้น แสงสว่างอันโอฬารจนหาประมาณมิได้ ยิ่งใหญ่กว่าอาณาภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลได้, ได้ปรากฏขึ้นในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์. ถึงแม้ใน โลกกันตริกนรก อันโล่งโล่งไม่มีอะไรปิดกั้น แต่มีตมณฑการเกิดแห่งจักขุวิญญาณมิได้ อันแสงสว่างแห่งดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ อันมีฤทธิ์อาณาภาพอย่างนี้ ส่องไปไม่ถึงนั้น แม้ในที่นั้น แสงสว่างอันโอฬารจนหาประมาณมิได้ ยิ่งใหญ่กว่าอาณาภาพของเทวดาทั้งหลายจะบันดาลได้ ก็ได้ปรากฏขึ้นเหมือนกัน. สัตว์ที่เกิดอยู่ ณ ที่นั้น รู้จักกันได้ด้วยแสงสว่างนั้น พวกเขาร้องว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เอ๋ย ! ผู้นอนอันเกิดอยู่ในที่นั้นนอกจากเราก็มียุเหมือนกัน” ดังนี้.

๑. บาลี สักกมสูตร ภยวรรค จกุกก. อ. ๒๑/๑๗๗/๑๒๗.

ภิกษุ ท. ! นี่แลเป็น อัครรยักรทั้งสาม ที่ยังไม่เคยมี ได้บังเกิดขึ้น
เพราะการบังเกิดแห่ง ตถาคต ผู้รันทดสัมมาสัมพุทธเจ้า.

แผ่นดินไหว เนื่องด้วยการตรัสรู้^๑

ดูก่อนอานนท์ ! เหตุปัจจัยที่ทำให้ปรากฏการไหวแห่งแผ่นดินอันใหญ่
หลวง มีอยู่แปดประการ. —

ดูก่อนอานนท์ ! เมื่อใด ตถาคตได้ตรัสรู้พร้อมเฉพาะ ซึ่งอนุตตร-
สัมมาสัมโพธิญาณ; เมื่อนั้น แผ่นดินย่อมไหวไหว ย่อมสั่นสะเทือน ย่อมสั่น-
สะท้าน. อานนท์ ! นี่เป็นเหตุปัจจัยที่ควรหา แห่งการปรากฏการไหวของแผ่นดิน
อันใหญ่หลวง.

การรู้สึกพระองค์ว่าใคร่ตรึ้นแล้ว^๒

ภิกษุ ท. ! ก็เมื่อเราเป็นผู้มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย
เป็นธรรมดา มีความโศกเป็นธรรมดา มีความเศร้าหมองเป็นธรรมดา ด้วยตน,
ก็รู้จักโทษแห่งสิ่งที่มี ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย โศก เศร้าหมองเป็นธรรมดา. ครั้น
รู้แล้ว จึงได้แสวงหานิพพาน อันไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ไม่โศก ไม่เศร้า-
หมองเป็นธรรมดา อันไม่มีสิ่งอันยิ่งไปกว่า อันเกษมจากโยคะธรรม. เราก็ได้บรรลุ
พระนิพพานนั้น. อนึ่ง ปัญญาเครื่องรู้เครื่องเห็นได้เกิดแก่เราว่า “ความหลุดพ้น
ของเราไม่กลับกำเริบ การเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย ภพเป็นที่เกิดใหม่มิได้มีอีก”
ดังนี้.

๑. บาลี อฎฐก. ย. ๒๓/๓๒๒, ๓๒๓/๑๖๗. ครัสต์แก่พระอานนท์ ที่ป่าवालเจติย เมืองเวสาลี.

๒. ปาสราสิสุตฺต โอปัมมวรรค ม.ม. ๑๒/๓๒๓/๓๒๐.

วิหารธรรมที่ทรงอยู่ เมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ^๑

ภิกษุ ท. ! เราได้ออยู่แล้วโดยประเทศ^๒ แห่งวิหารธรรมอย่างเดียวกัน กับวิหารธรรมที่เราเคยอยู่แล้วเมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ. เมื่ออยู่โดยวิหารธรรมอย่างนี้ แล้ว, เราย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า :-

“เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉาทิฏฐิ บ้าง;	- สัมมาทิฏฐิ บ้าง;
เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสังกัปปะ บ้าง;	- สัมมาสังกัปปะ บ้าง;
เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉาวาจา บ้าง;	- สัมมาวาจา บ้าง;
เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉากัมมันตะ บ้าง;	- สัมมากัมมันตะ บ้าง;
เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉาอาหิระ บ้าง;	- สัมมาอาหิระ บ้าง;
เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉาวายามะ บ้าง;	- สัมมาวายามะ บ้าง;
เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสติ บ้าง;	- สัมมาสติ บ้าง;
เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสมาธิ บ้าง;	- สัมมาสมาธิ บ้าง;
เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ ฉันทะ บ้าง;	

๑. บาติ สุตที่ ๑ วิหารวรรค มหาวาร. ส. ๑๔/๑๖/๔๘. ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่เชทวัน หลังจากที่ได้ประทับพักเรือนแล้วเป็นเวลาครึ่งเดือน.
๒. คำว่า “ประเทศ” ในที่นี้ หมายถึงที่ตั้งแห่งความรู้สึกทางใจ เช่นเดียวกับแผ่นดินเป็นที่ตั้งแห่งความเป็นอยู่ทางกาย. การที่ทรงแสดงไว้ในรูปศัพท์เดิมเช่นนี้ ก็เพื่อให้ผู้อ่านได้ทราบเงื่อนไขแห่งภาษาบาลี ซึ่งไม่ค่อยจะปรากฏในภาษาไทย. พระบาลีนี้พอจะแสดงให้เราทราบได้ว่า เมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ พระองค์ได้ทรงอยู่ด้วยวิหารธรรมชนิดที่ทำให้รู้แจ้งชัดต่อเวทนาในลักษณะเช่นที่กล่าวไว้ในสูตร.

เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ วิกต บ้าง;
 เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ สัจญา บ้าง;
 เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ ฉันทะ วิกต และ สัจญา ที่ยังไม่เข้าไป
 สงบราบ บ้าง;
 เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ ฉันทะ วิกต และ สัจญา ที่เข้าไปสงบ
 ร่าเริงแล้ว บ้าง;
 เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ การบรรลุถึงฐานะที่ได้พยายามเพื่อจะ
 บรรลุถึง บ้าง” ดังนี้.

(อีกสูตรหนึ่ง^๑ ได้ทรงแสดงความที่แปลออกไปอีกบางประการ)

ภิกษุ ท. ! เราได้อยู่แล้วโดยประเทศแห่งวิหารธรรม อย่างเดียวกันกับ
 วิหารธรรมที่เราเคยอยู่แล้วเมื่อตรัสรู้แล้วใหม่ ๆ. เมื่ออยู่โดยวิหารธรรมอย่างนั้นแล้ว,
 เราย่อมรู้ชัดอย่างนี้ว่า :-

“เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มัจฉาทิฏฐิ บ้าง; - ความเข้าไป สงบ
 ร่าเริงแห่งมัจฉาทิฏฐิ บ้าง;
 เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ สัมมาทิฏฐิ บ้าง; - ความเข้าไป สงบ
 ร่าเริงแห่งสัมมาทิฏฐิ บ้าง;
 เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ มัจฉาสังกัปปะ บ้าง; - ความเข้าไป สงบ
 ร่าเริงแห่งมัจฉาสังกัปปะ บ้าง;
 เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ สัมมาสังกัปปะ บ้าง; - ความเข้าไป สงบ
 ร่าเริงแห่งสัมมาสังกัปปะ บ้าง;

๑. บาลี สูตรที่ ๒ วิหารวรรค มหาวาร. ส. ๑๙/๑๗/๕๐. ทรงแสดงทุกขทั้งหลาย ที่เขทวัน
 หลังจากที่ได้ประทับที่ลัทธิแล้วเป็นเวลา ๓ เดือน.

เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาวาจา บ้าง ;	- ความเข้าไป สงบ
	รังับแห่งมิจฉาวาจา บ้าง ;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัมมวาจา บ้าง ;	- ความเข้าไป สงบ
	รังับแห่งสัมมวาจา บ้าง ;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉากัมมันตะ บ้าง ;	- ความเข้าไป สงบ
	รังับแห่งมิจฉากัมมันตะ บ้าง ;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัมมากัมมันตะ บ้าง ;	- ความเข้าไป สงบ
	รังับแห่งสัมมากัมมันตะ บ้าง ;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาอาชีวะ บ้าง ;	- ความเข้าไป สงบ
	รังับแห่งมิจฉาอาชีวะ บ้าง ;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัมมาอาชีวะ บ้าง ;	- ความเข้าไป สงบ
	รังับแห่งสัมมาอาชีวะ บ้าง ;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาวาขมะ บ้าง ;	- ความเข้าไป สงบ
	รังับแห่งมิจฉาวาขมะ บ้าง ;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัมมวาขมะ บ้าง ;	- ความเข้าไป สงบ
	รังับแห่งสัมมวาขมะ บ้าง ;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสติ บ้าง ;	- ความเข้าไป สงบ
	รังับแห่งมิจฉาสติ บ้าง ;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ สัมมาสติ บ้าง ;	- ความเข้าไป สงบ
	รังับแห่งสัมมาสติ บ้าง ;	
เวทนาย่อมมี	เพราะปัจจัยคือ มิจฉาสมาธิ บ้าง ;	- ความเข้าไป สงบ
	รังับแห่งมิจฉาสมาธิ บ้าง ;	

- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ สัมมาสมาธิ บ้าง ; - ความเข้าไป สงบ
 รำบับแห่งสัมมาสมาธิ บ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ ฉันทะ บ้าง ; - ความเข้าไป สงบ
 รำบับแห่งฉันทะ บ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ วิตก บ้าง ; - ความเข้าไป สงบ
 รำบับแห่งวิตก บ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ สัญญา บ้าง ; - ความเข้าไป สงบ
 รำบับแห่งสัญญา บ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ ฉันทะ วิตก และ สัญญา ที่ยังไม่เข้าไป
 สงบรำบับ บ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ ฉันทะ วิตก และ สัญญา ที่เข้าไปสงบ
 รำบับแล้ว บ้าง ;
- เวทนาย่อมมี เพราะปัจจัยคือ การบรรลุดังฐานะที่ได้พยายามเพื่อจะ
 บรรลุดัง บ้าง” ดังนี้.

จบภาค ๒.